Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan
Bir Devrim Partisi

CUMHURİYET HALK PARTİSİ

Şerafettin Turan

TÜSES YAYINLARI

Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi

CUMHURİYET HALK PARTİSİ

Şerafettin Turan

TÜSES YAYINLARI
2000/1

Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi CUMHURİYET HALK PARTİSİ

Şerafettin Turan

■

Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu gereğince
Türkiye Sosyal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı'na aittir.
Tanıtım amacıyla yapılacak kısa alıntılar dışında,
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. Basım: Şubat 2000

Baskı
Aydoğan Matbaası
T: 0212 511 37 41

Halaskargazi Cad. Ferit Apt.No: 339, Kat:4, Daire 5, 80220, Şişli, İstanbul
T: 0212 232 84 39, 0212 232 90 05, F: 0212 234 11 92

İçindekiler

Ortamı Oluşturan Tarihsel Dönem: Müdafaa-i Hukuk.....7

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Gruplaşmalar:
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu 13

Halk Fırkası Kurma Çalışmaları ve İlkeleri 17
Hazırlıklar, Kamuoyu Yoklaması 17
Saptanan İlkeler: 9 Umde 21
Parti Tüzüğü.....24

"Halk Fırkası" Adının "Cumhuriyet Halk Fırkası"na
Dönüştürülmesi ve 1927 Kurultayı 27
1923'ten 1927'ye Gelişmeler.....27
1927 Seçimleri ve Kurultay: 6 İlke'nin '4'ü Belirleniyor;
Cumhuriyetçi, Halkçı, Laik, Milliyetçi CHP 29

Parti İlkelerinin ve Programın Bütünleşmesi:
Büyük Kurultay 35
1931 Seçimleri 36
Kurultay, Kemalizm ve Altı İlke.....39

Partinin En Etkili Dönemi (1931-1947) 43

VII. Kurultay ve Partiye Yeni Kimlik 47
Kurultay ve İlke Tanımlamalarında Değişiklikler 48
Muhalefet Yılları ve Ortak Hükümetler Dönemi 50

CHP Ortanın Solu'nda 55

Ortanın Solu'ndan Demokrat Sol'a 59

Partinin Kapatılması ve
Sosyal Demokrasiye Dayalı Yeni CHP 63

Ortamı Oluşturan Tarihsel Dönemeç: Müdafaa-i Hukuk

Cumhuriyet Halk Partisi'nin resmen 9 Eylül 1923'te kurulduğu, ancak partinin, kökenini 4 -11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanmış olan Sivas Kongresi'ne dayandırdığı bilinmektedir. Bu nedenle öncelikle, niçin ve hangi koşullar içinde böylesi bir yeni kuruluşa gidildiğinin belirtilmesi gerekir.

İlk aşamada bölgesel bir örgüt olan Doğu Anadolu İlleri Ulusal Hukukunu Savunma Derneği (Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti)'nce düzenlenen Erzurum Kongresi'nde (23 Temmuz-7 Ağustos 1919), Mustafa Kemal'in girişimiyle bütün yurdu ilgilendiren kararlar alındığında, derneğin adında ve tüzüğünde de bu amaç doğrultusunda değişiklikler yapılmıştı. Kongre genel kurulunca ilân edilen kararlarda şöyle denilmişti:

"Yurdumuzun karşılaştığı olaylar üzerine ve tamamen aynı maksatla milli vicdandan doğmuş olan cemiyetlerin birlik ve beraberliği ile oluşan kitle, Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namıyla adlandırılmıştır. İşbu ulusal cemiyet, her türlü siyasi parti akımlarından arınmıştır."

Kongre kararlarında derneğin, her türlü parti akım ve tartışmalarının dışında kalacağının vurgulanması dikkat çekicidir. Bunda ülkenin bütünlüğünü ve ulusun bağımsızlığını korumak için girişilecek savaşta parti ayrımı gözetmeksizin hep birlikte hareket etmenin zorunlu bulunması kadar, kısır parti çekişmeleri yüzünden uğranılan kayıpların ve kamuoyunda doğan tepkinin de etkisi vardı. Şöyle ki, Osmanlı İmparatorluğu siyasal yaşamında, parti denen örgütlenmeye ancak XIX. yüzyıl sonlarında o da gizli olarak gidilebilmişti. 1889'da kimi Tıbbiyeli gençlerin *İtti-*

had-ı Osmani (Osmanlı Birliği) adıyla kurdukları dernek aslında II. Abdülhamid'in katı mutlakıyetçi yönetimini yeniden Meşrutiyet'e dönüştürmeyi amaç edinmişti. Söz konusu gizli örgüt, uzun süre çalışmalarını yurt dışında sürdürmek zorunda kalmış ve o sırada *İttihat ve Terakki Cemiyeti* adını almıştı. Bir siyasal parti niteliğini ise *10* (23) *Temmuz İnkılabı* diye nitelendirilen İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra kazanabilmişti. Ne ki o özgürlük ortamında birdenbire çok partili düzene geçilir gibi olmuştu. *Ahrar* (Hürriyetçiler), *İbad* (ya da Demokrat), *Ahali, Muhafazakar, Sosyalist* vb. adlarla birbiri arkasına bir dizi siyasal parti doğmuştu. Bunlar içersinde en yetkilisi İttihat ve Terakki'den ayrılan Albay Sadık'ın başkanlığını üstlendiği *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* (21 Kasım 1911) olmuştu. Mebuslar'dan 70'ini üyeleri arasına katan bu parti hemen güçlü bir muhalefet oluşturmuş, 1911'de yapılan İstanbul seçimlerini de kazanmıştı. Osmanlıcılıktan yavaş yavaş ulusalcılığa yönelen ve devlet destekli bir ulusal ekonomi siyaseti izleyen İttihat ve Terakki karşısında Hürriyet ve İtilaf ekonomide serbestlikten yana liberal bir görüşle ortaya çıkmıştı. İttihat ve Terakki, karşıtını alt edebilmek için Meclis'in feshi yoluna gitmiş, 1912'de yenilenen seçimlerde de zorlayıcı bazı yöntemlere başvurmuştu. O sırada başlayan Balkan Savaşı ortamından da yararlanarak *Babıali Baskını* denen bir hükümet darbesi ile (23 Ocak 1913) iktidarın mutlak hakimi olmuştu. Bu nedenle iki parti arasında giderek şiddetlenen bir tartışma, daha doğrusu kıyasıya bir mücadele başlamıştı.

Birinci Dünya Savaşı'nda uğranılan yenilgi üzerine İttihat Terakki Partisi dağılma kararı almış ve Talat, Enver ve Cemal paşalar gibi ileri gelenleri yurt dışına kaçmışlardı. Onun mirasını paylaşabilmek için birtakım yeni partiler kurulmuştu. Artık iktidar partisi durumuna gelen Hürriyet ve İtilaf yenilginin ve Ermeni tehcirinin (göç ettirilmesi) bütün suçunu İttihat ve Terakki Partisi'ne yüklemeyi yeğlemişti. Kamuoyu da bundan etkilenmiş, İttihatçılık neredeyse bir suç gibi algılanır olmuştu. Öyle ki Mustafa Kemal'in Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya gönderilmesi söz konusu olduğunda Padişah Sultan Vahidettin ve Damat Ferit hükü-

meti öncelikle onun İttihatçı olup olmadığını araştırmışlardı. İşte Erzurum Kongresi'nde derneğin siyasal parti akımlarının dışında tutulacağının belirtilmesinin bir nedeni de buydu. Nitekim Sivas Kongresi'nde, girişimin İttihatçılarla ilgisinin bulunmadığını kanıtlamak için delegeler İttihatçı olmadıklarına yemin etmişlerdi.

Ayrıca Sivas Kongresi'nde Erzurum'da kurulmuş olan derneğin adı *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* olarak değiştirilmiş ve tüzükte gerekli düzeltmeler de yapılmıştı. Kongrece yayımlanan bildiride bu yeni örgütlenme şöyle açıklanmıştı:

Md. 9- *"Vatan ve milletimizin karşılaştığı zulüm ve emellerle ve tamamen aynı ülkü ve amaçla milli vicdandan doğan vatansever ve ulusal derneklerin birleşmesinden oluşan genel kitleye bu kez Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı verilmiştir. Bu dernek her türlü particilik akımlarından ve kişisel ihtiraslardan tamamıyla arınmış ve aklanmıştır...*

Bütün müslüman yurttaşlarımız bu derneğin doğal üyeleridir."

Böylece oluşturulan derneğin umulan birlikteliği sağlayabilmesi için her türlü parti çekişmesinden uzak ve kişisel tutkular gözetmeyen bir duyarlılıkla çalışması zorunlu görülmüştü. Bu yeni örgüte yasallık kazandırabilmek için de, yürürlükteki dernekler yasasına uyularak, 11 Eylül 1919'da Kongre Başkanı Mustafa Kemal'in imzasıyla Sivas Valiliği'ne başvurulmuştu. *"Anadolu ve Rumeli'de kurulmuş olan bütün ulusal derneklerle Redd-i İlhak kurullarının Kongre kararıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla bir dernek oluşturdukları"*nın belirtildiği başvuruda dernek merkezinin *"şimdilik"* Sivas olduğu ve Kongre seçilen Temsilciler Kurulu'nun derneği de temsil ettiği açıklanmıştı. Başvuru ertesi gün Polis Müdürlüğü'ne gönderilmiş ve orada yapılan incelemede temsilci olarak bildirilen kişilerin bir sabıkaları bulunmadığı ve kamu haklarından yoksun kılınmadıkları saptanmıştı. Bunun üzerine Valilik 15 Eylül'de başvuruyu onaylayarak dernek tüzüğünün dosyaya konulmasına karar vermişti. (*Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 59 vd.*)

Derneğin resmen kuruluş işlemleri tamamlanırken 13 Eylül'de hazırlanmış olan tüzük, Müdafaa-i Hukuk kuruluşlarının bulunduğu her yere gönderilerek buna göre yeniden örgütlenmeleri istenmişti. Dokuz maddeden oluşan Tüzük'te amaç şöyle saptanmıştı:

Md. 2 - Maksat: *"Osmanlı vatanının bütünlüğünü ve yüce Hilafet ve Saltanat makamının ve ulusal bağımsızlığın dokunulmazlığını sağlama kapsamında Kuvayi Milliyeyi etken ve İradei Milliyeyi egemen kılmaktır."*

Dernek aşağıdan yukarıya doğru ve birbirine bağlı olarak şöyle örgütlenecekti: Köy - Mahalle - Bucak - Liva (o yıllarda ilçe ile il arasında bir yönetim birimi) - İl- Bağımsız Liva- İlk dört kademede birer Yönetim Kurulu (Heyet-i İdare), İllerde Bağımsız Livalarda ise Merkezi Heyet'ler oluşturulacaktı. Köy ve Bucak yönetimleri en az üç, Kaza ve Liva yönetimleri en az yedi, İl ve Bağımsız Liva yönetimleri en az on üyeden oluşacaktı. Temsilciler Kurulu da en üst organdı. Kurul, amaca ulaşabilmek için gereken her türlü önlemi almaya yetkiliydi. Gerektiğinde Genel Kongre'yi olağanüstü toplantıya çağırabilecek, Millet Meclisi'nin toplanmasına kadar sürdürecekti. O zaman derneğin ne durum alacağı Kongre tarafından belirlenecekti. Üyeliklere gelince, ulusal kurtuluş ortamı içinde üyelikler salt *"müslüman vatandaşlara"* özgü kılınmıştı. (Md.3-)

Tüzüğünden de anlaşılacağı gibi ulusal istenci gerçekleştirmek, yani kuruluştan sonra bir halk egemenliği kurmak amacıyla oluşturulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve onun Temsilciler Kurulu için ilk büyük aşama, toplanmasına karar verilen Milli Meclis (Mebuslar Meclisi) seçimlerine girip orada çoğunluğu sağlamak ve Kuvay-i Milliye'yi etkin hale getirmekti. İstanbul Hükümeti temsilcisi Salih Paşa ile Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in Amasya'da yaptıkları görüşmelerde Meclis'in nerede toplanacağı konusunda görüşbirliği sağlanamamıştı. Ama İttihatçı diye tanınanların, Ermeniler'in göç ettirilmesi olayında suçlu görülenlerin ulus ve ülkenin aleyhinde bulunmakla *"lekeli"* olanların mebus seçtirilmemesi konusunda anlaşılmıştı. (Metin M. Kemal, Nutuk, III, No.160)

Bu kararla Mustafa Kemal ve Temsilciler Kurulu üyelerinin bir kısmı da seçimlerde aday olmuşlardı. Meclis'in İstanbul'da toplanacağı kesinleşince de orada nasıl hareket edileceğini belirleyebilmek için seçilen dernek üyesi milletvekilleri ile belli merkezlerde toplantılar düzenlenmesi uygun görülmüştü. Temsilciler Kurulu da İstanbul'a daha yakın bir yerde bulunmak için 1919'da Ankara'ya gelmiş, böylece dernek merkezi Sivas'tan Ankara'ya nakledilmişti. Hürriyet ve İtilaf Partisi, *Harekât-ı Milliye*'nin yani ARMH Cemiyeti'nin baskısının arttığını, bu yüzden serbestçe oy verilemiyeceğini öne sürerek seçimleri boykot etmiş, Müslüman olmayan azınlıklar da seçime katılamamışlardı. Dolayısıyla Mebus seçimlerini çoğunlukla Müdafaa-i Hukuk düşüncesine yandaş kişiler kazanmıştı. Bunlardan bazıları ile Ankara'da yapılan görüşmelerde kendilerine Mecliste *Müdafaa-i Hukuk Grubu* adıyla bir grup kurulması telkin edilmişti. Bunun dışında, izlemesi gereken ilkeler üzerinde de çalışılmıştı. Fakat İstanbul Meclisi'ne katılanlar Müdafaa-i Hukuk yerine *Felah-ı Vatan* (Vatanın Kurtuluşu) adını verdikleri başka bir grup kurmuşlardı. Böyle bir adın alınmasında da Sultan Vahideddin'in açış konuşmasında işgalden kurtulmak ve barışa kavuşabilmek için *"Felah-ı Vatan"* noktasında birleşilmesini istemesinin büyük payı olmuştu. Meclis açıldığında Temsilciler Kurulu'nun yetkisini oraya devretmeyi düşünen Mustafa Kemal, her olasılığı düşünerek kurulu dağıtmamıştı. Öte yandan Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulmamasına karşın, Osmanlı Mebuslar Meclisi, son biçimini Ankara'dan Mustafa Kemal'in gönderdiği Misak-i Milli'yi (Ulusal Ant) kabul ve ilân etmekle (28 Ocak 1920) önemli bir görev görmüştü. (Ayrıntı: Ş. Turan, *Türk Devrim Tarihi, II,* 37-119)

Ulusal dayanışmayı yansıtan bu gelişmelerden sonra İtilaf devletleri İstanbul'u resmen işgal etmişlerdi (16 Mart 1920). Bu nedenle Ankara'da olağanüstü yetkiler taşıyan bir yeni ulusal meclisin toplanması zorunlu görülmüştü.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Gruplaşmalar: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu

Ülkenin bütünlüğünü savunma ve ulusun bağımsızlığını koruma heyecanı içinde TBMM'de biraraya gelen milletvekillerinin, bu amaç dışında değişik görüşlere sahip olmaları doğaldı. Yurttaki ve dünyadaki gelişmelerin, siyasal, ekonomik ve ideolojik akımların Meclis üzerinde etki göstermesi de bir bakıma kaçınılmazdı. Kaldı ki milletvekilleri birbirlerini daha yakından tanıdıkça yasama görevinin yerine getirilmesinde ve amaca ulaşmada izlenecek yol konularında belirli düşünceler ya da ilkeler etrafında gruplaşmaya başlamışlardı. 1921 Anayasası tartışmalarında belirginleşen bu gruplaşmalar giderek artmıştı. Böylece Meclis'in ilk günlerindeki birlikteliği bozulmuş, karar alma, yasa çıkarma oldukça güçleşmişti. 1921 başlarında varlığını *Müdafaa-i Hukuk Zümresi* diye sürdürmeye çalışan küçük bir grup dışında şu gruplar oluşmuştu: *Tesanüt* (dayanışma), *İstiklal, Islahat, Halk*. Önceleri çalışmaları gruplara dayanarak yürütmeyi deneyen Mustafa Kemal bunun çıkar yol olmadığını görünce, belirli bir programa dayanan daha geniş bir grubun kurulmasını gerekli görmüştü. Ankara Vilayet Konağı'nda kimi milletvekilleri ile yaptığı görüşmeler sonunda da Sivas'ta kurulan ve etkinliği saptanan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk adını taşıyan bir grubun kurulması uygun bulunmuştu. Bakanlar Kurulu da 21 Mart günkü toplantısında *"Anadolu'nun içine kök salmış"* olan Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyeti'ni oluşturanların kimler olduğunun Meclis Başkanlığı'na bildirilmesi istemişti.

Bu hazırlıklardan sonra TBMM'de Mustafa Kemal'in başkanlığında yeni bir grubun oluştuğu 10 Mayıs 1921'de açıklanmıştı. Grubun ilk toplantısına 135 milletvekili katılmış; sonraları bu sayı giderek 261'e kadar çıkmıştı. Grup için iki maddelik kısa ama öz bir program düzenlenmişti. Amacı belirleyen program, yeni bir devlet için gerçekleştirilmesi gereken örgütlenmeleri de öngörüyordu:

"1- Grup, Misak-ı Milli (Ulusal Ant) ilkelerine bağlı kalarak, yurdun bütünlüğünü ve ulusun bağımsızlığını sağlayıcı barışı elde etmek için, ulusun bütün maddi ve manevi gücünü, gereken hedeflere yöneltip kullanacak ve yurdun resmi, özel bütün örgütlerini ve kuruluşlarını bu ana amaca yararlı kılmaya çalışacaktır.

2- Grup, devletin ve ulusun örgütlerini, Anayasa'ya uygun olarak şimdiden yavaş yavaş saptamaya ve hazırlamaya çalışacaktır."

Grubun nasıl çalışılacağını düzenleyen İçtüzük'te de, Ulusal Ant'ın gerçekleştirilmesinden sonra yönetimde ve ekonomide *"devrimler"* yapılmasının zorunlu olduğundan söz edilmişti:

"Grup üyeleri, amaçları olan ulusal bütünlüğün ve bağımsızlığın ancak yönetimde ve ekonomik yaşamımızda yaratılacak bir devrimci akım ile tamamlanabileceği ve egemenliğin sınırsız koşulsuz ulusa ait olduğu düşüncesinin uygulamada gerçek bir duruma getirilmesinin zorunlu bir çalışmayı içerdiği kanısındadırlar."

Ne var ki Meclis'te böyle bir grubun kurulması birçok eleştiriye de yol açmıştı. Erzurum Milletvikili Hüseyin Avni Ulaş, bütün ulusun benimsediği bazı ilkelerin bir gruba mal edilmesinin doğru olmadığını açıklamıştı. Kazım Karabekir de Grup'un 23 Mayıs'ta yayımladığı bildiriye karşı çıkmıştı. Anadolu'daki Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin kendi görüşleri alınmadığı için grubun kararlarına uymayacaklarını öne sürmüş ve özellikle, yönetimde yapılacak değişiklikle saltanat ve hilafeti kaldırıp Cumhuriyet'e yönelmenin tehlikeli bulduğunu belirtmişti. (K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, 919)

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulması Meclis'teki dalgalanmaları önleyememişti. Bir süre sonra bu gruptan kopmalar olmuş, onu *Selamet-i Umumiye Komitesi* denen gruplaşmalar izlemişti. Gerçek anlamda bir karşı grup ise 1921 sonlarında ortaya çıkmıştı. Başlangıçta 120 üyenin katıldığı anlaşılan bu oluşuma *İkinci Grup* denilmişti. Değişik, hatta çelişik düşünceler taşıyan grup üyelerinden çoğu 1921 Anayasası'na ve Başkomutanlık yasasına karşı çıkan üyeler olarak tanınmışlardı. Nitekim grubun programında, Meclis Başkanlığı ile Hükümet Başkanlığı'nın birbirinden ayrılması, Bakanlar Kurulu'nun oluşumu ve Başkomutanlık yasalarında değişiklik yapılması, İstiklal Mahkemeleri'nin kaldırılması gibi güncel sorunlara yer verilmişti.

Halk Fırkası Kurma Çalışmaları ve İlkeleri

Hazırlıklar, Kamuoyu Yoklaması

Bu siyasal parti disiplininden yoksun bulunan gruplararası sürtüşmeler giderek artarken başlayacak olan barış görüşmelerine görüş birliği ile gidememe gibi sorun da doğmuştu. Öte yandan siyasal alanda devrim aşamalarında karşılaşılacak engelleri aşabilmek için de ülke düzeyinde ve daha güçlü bir örgütlenmeye gereksinme vardı. 1922 Kasım'ı başında Saltanat'la Hilafet'in birbirinden ayrılması ve saltanatın kaldırılması sırasında büyük bir dirençle karşılaşılmıştı. İşte bütün bu nedenlerle Mustafa Kemal, 6 Aralık 1922'de basına verdiği demeçte *Halk Fırkası* adıyla bir siyasal parti kuracağını açıklamıştı.

Üç buçuk yıl kahramanca sürdürülen bir savaş sonucunda Türk ulusunun kendisini esaret zinciri ile bağlamak isteyenleri yenilgiye uğratarak bağımsızlığını kazandığını ve barış günlerin de yakın olduğunu belirterek sözlerine başlayan Mustafa Kemal demecine şöyle devam etmişti:

"Vatanımıza ve bağımsızlığımıza göz dikenlere yalnız askerlikçe üstün gelmek yeterli değildir. Memleketimiz hakkında istila emelleri besleyecek olanların her türlü ümitlerini kıracak biçimde siyaset, yönetim ve iktisat alanlarında da kuvvetli olmak lazımdır...

Bundan böyle hiçbir fırsatı kaçırmayarak çalışmaya mecburuz. Ancak bu çalışma yıllarla izlenecek ve uygulanacak bir programa dayandırılmazsa başarısızlığa uğramaya mahkumdur. Ayrıntılarıyla saptanmış olsa da ulusumuzun ivedi gereksinmeleri-

ne çare olacak bir programa dayanmayan ıslahat girişimleri, bireysellikten ve keyfi olmaktan kurtulamaz. Bu gibi girişimler, sahipleri olan kişilerin değişmesiyle, dahası onun kişisel gücünün azalması ile söner gider. Öte yandan, herhangi bir programın uzun bir çalışma dönemine rehber olması için ülkede bütün vatanseverlerin ona yardımcı olması gerkir. Gerçekten, vatanseverlerin büyük çoğunluğunun ıslahat emellerini içermeyen bir programın başarılı ve sürekli olması ümit olunamaz.

"Bu ulusal maksat ve düşünceleri gözönünde bulundurarak, en alçakgönüllü bir ulus bireyi sıfatıyla hayatımı sonuna kadar vatan hayrına vakfeylemek emeliyle barışın yapılmasınan sonra "halkçılık" esası üzerine dayanan ve Halk Fırkası adıyla siyasal bir parti kurmak niyetindeydim" (ASD, II, 46 vd.)

Böylece Mustafa Kemal bir siyasal parti kurmaya karar vermesinin nedenlerini ve amacını şu dört noktada özetlemişti:

1- Kurtuluş Savaşı başarısını siyaset, yönetim ve ekonomi alanında yapılması gereken atılımlarla, devrimle tamamlamak

2- Yeni düzenlemeleri uzun süreli bir programa dayandırmak.

3- Böyle bir programı kişisellikten kurtarmak ve vatandaş çoğunluğunun desteğini sağlamak.

4- Kurulacak partiyi halkçılık esasına oturtmak

Mustafa Kemal, *"halkçılık"* deyimiyle, 13 Eylül 1920'de hazırlanmakta olan geçici Anayasa'ya temel alınacak ilkeleri topladığı *"Halkçılık Programı"*nı kastetmekteydi. Bilindiği gibi J. J. Rousseau'nun demokrasi rejimini *"halk egemenliği"* nitelemesi, o yıllarda Halkçılık olarak algılanmıştı. Nitekim Mustafa Kemal TBMM Hükümeti sisteminin aslında halkçılık olduğunu sık sık vurgulamıştı. Şimdi, henüz Cumhuriyet ilân edilmemişken kurulacak partinin halkçılık esasına dayandırılacağının belirtilmesi, yapılacak devrimin bir işareti demekti.

Yeni partinin programına gelince, Mustafa Kemal söz konusu demecinde başka ülkelerdeki partilerin programlarını gözden geçirdiğini, ancak bunları ülkenin gereksinmelerine ve koşullarına uygun bulmadığını belirtmişti. Bu nedenle hazırlanacak

programa girecek konuların saptanması için tüm vatandaşların görüş ve önerilerini almayı uygun gördüğünü de eklemişti. Kurulacak partinin programının halkın istekleri doğrultusunda düzenlenmesini öngören bu çağrı, o zamana kadar görülmedik bir yöntemdi. Mustafa Kemal bu çağrı ile de yetinmemiş, düşüncelerini doğrudan doğruya açıklamak ve halkın nabzını tutabilmek için bir yurt gezisine çıkmayı da gerekli görmüştü. Geziye başlarken *İleri* gazetesi sahibi Celal Nuri İleri'ye kendisinin parti kurması konusunda kaygıya düşenleri aydınlatacağını söylemişti. Ayrıca yeni partinin toplumda belirli bir sınıfın ya da kesimin değil tüm ulusun gönenç ve mutluluğunu sağlamaya yönelik bir programı olacağını eklemişti.

Gerçekten de Mustafa Kemal, ertesi gün çıktığı gezide Eskişehir'den başlayarak Batı Anadolu'da uğradığı yerlerde kurulacak Halk Fırkası'na ilişkin soruları yanıtlamış ve açıklamalarda bulunmuştu. İzmit'te halkla konuşurken, şimdiye kadar parti kurmak isteyen bazı girişimcilerin yapamadıkları ve yapamayacakları vaatler ile kapalı kapılar ardında programlar hazırladıklarını ancak bunların memlekete yarar sağlamadığını belirtmişti. Bu nedenle Halk Fırkası programının bütün ulus bireylerinin düşünce ve isteklerinin bileşkesi olarak düzenleneceğini vurgulamıştı. Balıkesir'de halkla buluşma yeri olarak Paşa Camii'ni seçmişti. 7 Şubat 1923 günü camide minbere çıktığında ilk önce *"hutbe"*nin cemaati, halkı bilgilendirmeyi amaçlayan bir araç olduğunu hatırlatmış, ardından sözü Meşrutiyet ve mütareke dönemlerindeki parti zıtlaşmalarının kamuoyunda uyandırdığı olumsuzluğa getirerek şöyle devam etmişti:

"Bu ulusun siyasal partilerden çok canı yanmıştır. Şunu söyleyeyim ki başka ülkelerde partiler kesinlikle ekonomik amaçlar üzerine kurulmuştur ve kurulmaktadır. Çünkü o ülkelerde çeşitli sınıflar vardır. Bir sınıfın çıkarını korumak için kurulan siyasal partiye karşılık başka bir sınıfın çıkarını koruma amacıyla başka bir parti kurulur. Bu pek doğaldır. Sözde bizim ülkemizde ayrı ayrı sınıflar varmış gibi kurulan siyasal partiler yüzünden tanık

olduğumuz sonuçlar bilinir. Oysa Halk Fırkası dediğimiz zaman, bunun içinde bir kesim değil, bütün ulus dahildir." (ASD, II, 64, 70, 94-97)

Mustafa Kemal, kurulacak parti hakkında halkın düşüncelerini öğrenmeye çalışırken basında ve kamuoyunda bu konuyla ilgili değişik görüşler ve öneriler öne sürülmüştü. Önerilerin büyük bölümü, parti adının başına *"Halk"* yerine *"Millet"* deyiminin getirilmesine yönelikti. Ancak Mustafa Kemal *Halk Fırkası* adının halk egemenliği kavramını yansıttığını ve oluşturduğunu da söyleyerek *Millet Fırkası* adını benimsememişti. Bunun dışında *İleri* gazetesi, partinin öncelikle daha geniş bir Anayasa ile bir seçim yasası hazırlaması, bütün yasalarda günün koşullarına uygun değişiklikleri yapması, vergi adeletini sağlaması, arazi yasalarını günün uygar yaşamına uyarlaması, vakıflar konusunda gerekli değişiklikler yapması, askerliği İsviçre'de olduğu gibi ulusça silahlanma sistemine dönüştürmesi, ulusal eğitimi zorlayıcı kuralları düzeltmesi ve bayındırlıkla ekonomiyi bir hükümet sosyalizmi ile yönetmesi önerilerinde bulunmuş, dolayısıyla da parti programında bu esaslara yer verilmesini istemişti. Buna karşın aynı gazetenin sahibi Celal Nuri, her siyasal partinin parlak programlarla ortaya çıktığını, ama iktidara geldiğinde ilk iş olarak kendi programlarını unutarak devleti istediği gibi kullandığını öne sürerek, herkesin uygun bulduğu Halk Fırkası programına şu maddelerin yazılmasını önermişti:

"Memlekette hatır ve gönül yoktur. Kabahatli olanlar 24 saat içinde en ağır biçimde cezalandırılacaktır. Rüşvetin cezası idamdır. Halkın ticaretine, tarımına, sanatına, işine gücüne engel olanlar suç işlemiş sayılırlar. Her Türk'ün TBMM'ye dilekçe ile başvurma hakkı vardır. Devlet memurluğuna yarışma ile girilir. Memurların başka yere atanmaları, görevden alınmaları ve emeklilikleri yasa ile düzenlenir." (Atatürk Devri Fikir Hayatı, I, 58-63)

Kurulacak parti için öneriler toplanır, halkın eğilimleri saptanırken TBMM seçimlerinin yenilenmesi de gündeme gelmişti. Bununla ilgili önerge Aydın Milletvekili Esat Efendi ve 120 ar-

kadaşı tarafından verilmişti. Ülke savunması için toplanan Meclis'in bu amaca ulaştığının, bundan böyle barışı gerçekleştirme ve ekonomik ilerlemeyi sağlama gibi iki kutsal görevin ön plana çıktığının belirtildiği önergede, Anayasa'da değişiklik yapılarak seçimlerin öne alınması istenmişti. (İhsan Ateş, *"Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'den Halk Fırkası'na Geçiş"*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, III, 428-442)

Parti İçin Saptanan İlkeler: 9 Umde

Seçim kararının alınmasından (1 Nisan) bir hafta sonra Mustafa Kemal, *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı* sanıyla bir bildiri yayımlanmıştı (8 Nisan 1923). Dokuz maddeden oluştuğu için *9 Umde* (İlke) olarak anılan bu metin aslında bir seçim bildirisi idi. Aynı zamanda da, Cumhuriyet'in ilân edilmesinden önceki ilk seçim bildirisi olarak önem taşıyordu.

Bağımsızlık savaşını zaferle sonuçlandıran TBMM'nin seçim kararı aldığını, yeni dönemde ülkeyi *"ulusal egemenlik"* çerçevesinde siyasal örgütlenmeye kavuşturabilmek için *Halk Fırkası* adıyla bir parti kurulacağını ve Meclis'teki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun bu partiye katılacağını, hazırlanacak parti programının tüm üyelerin tartışma ve onayına sunulacağını belirten Mustafa Kemal, ivedi gördükleri *9 Umde* ile seçimlere girmeyi kararlaştırdıklarını açıklamıştı. Uzmanların görüşleri yanında İzmir İktisat Kongresi çalışmaları göz önüne alınarak saptanan ilkeler şöyle sıralanmıştı:

1- Bütün yasal ve yönetimsel düzenlemelerde, genel eğitimde ve ekonomide ulusal egemenlik ilkesine göre hareket edilecektir. Bu doğrultuda Bakanlar Kurulu'nun görev ve sorumluluklarını belirleyen yasa ile illerin yerel işlerde tüzel kişiliklerini ve özerkliklerini sağlayacak olan *Şuralar Yasası* ve illeri ekonomik ve toplumsal ilişkileri yönünden birleştirecek olan *Genel Müfettişler Yasası* çıkartılacaktır.

2- Saltanatla halifeliğin ayrılması ve hilafetin kaldırılmasına ilişkin 1 Kasım 1922 tarihli yasa bundan böyle değiştirilemeyecek bir düsturdur.

3- Memlekette güven asayiş, ulusun arzusuna ve gereksinmelerine uygun olarak sağlanacaktır.

4- Mahkemelerin süratla ve adaletle karar vermeleri sağlanacaktır.

5- a) Aşar vergisinde şikayetlere neden olan aksaklıklar giderilecektir

b) Tütün ekimi ve ticaretinde ulusa yarar sağlayacak önlemler alınacaktır.

c) Mali kuruluşlarda, çiftçilere, sanayicilere ve ticaretle uğraşanlara kolayca kredi verir düzenlemeler yapılacaktır.

ç) Ziraat Bankası'nın sermayesi artırılacaktır.

d) Tarımda gerekli alet ve araçların kullanılmasına çalışılacaktır.

e) Ülkede ham maddesi bulunan sanayinin kurulması teşvik edilecektir.

f) Çok ivedi gereksinmemiz bulunan demiryolları için hemen uygulamaya geçilecektir.

g) İlköğretimde öğretimin birleştirilmesi ve bütün okulların günümüz koşullarına göre düzenlenmeleri ve öğretmenlerin refaha kavuşturulmaları sağlanacaktır. Uygun araçlarla halkın aydınlatılmasına ve eğitilmesine çalışılacaktır.

h) Sağlık ve sosyal yardım kuruluşları ıslah edilip sayıları çoğaltılacak; çalışanları ve emekçileri koruyan yasalar çıkartılacaktır.

i) Ormanlarımızdan fenni yöntemlerle yararlanılmasını, madenlerimizin yararlı biçimde işletilmesini ve hayvancılığımızın ıslahını sağlayacak esaslar saptanacaktır.

6- Zorunlu askerlik süresi kısaltılacaktır. Okuma yazma bilenlerle, orduda okuyup yazma öğrenenlerin askerlik süreleri kısaltılacaktır.

7- Yedek subayların hayatlarının ve geleceklerinni güven altına alınmasına çalışılacaktır. Malul askerlerle, bütün ordu emeklilerini ve dul ve yetimleri sefaletten kurtaran önlemler alınacaktır.

8- Vatandaş işlerinin çabucak görülmesi, memurların yasalar çerçevesinde ve düzenli çalışmalarına bağlı olduğundan, memurlarla ilgili düzenlemeler bu açıdan tamamlanacaktır. Bütün devlet daireleri düzenli olarak teftiş edilecektir. Devlet yönetiminde ülke aydınlarından ve uzmanlardan yararlanılacaktır.

9- Harap olan ülkenin süratle tamiri ve kalkınması için devletçe gerekli önlemlerin alınması yanında şirketler kurulması desteklenerek, kişisel girişimler korunacaktır.

"Barışa ilişkin kesin görüşümüz, mali, iktisadi ve idari bağımsızlığımızı kesin olarak koruyacak bir anlaşmaya varmaktır." (Metin: AATB, 4390-490)

Henüz kuruluşu resmen açıklanmamış olan Halk Fırkası için bir ön program olan *9 Umde*'de İzmir İktisat Kongresi kararları ve uzmanların görüşleri dışında, basında süren tartışmalar ve yapılan öneriler de etkili olmuştur.

Mustafa Kemal, *9 Umde*'yi açıkladığı gün, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adayları olarak seçimlere katılacak olanlarla seçmen vatandaşlara seslenen bir bildiri daha yayımlanmıştı. Milletvekili adaylarından bu umdeleri (ilkeleri) halka açıklamalarını dilerken, eğer aday gösterilenler ulusun güvenini kazanıp seçilecek olurlarsa, kurulacak *Halk Fırkası* adlı partiyle ülkenin yönetimini üsleneceklerini belirtmişti. Kurulacak partinin izleyeceği programa gelince, bunun edinilen deneyimler ve ülkenin gereksinimleri dikkate alınarak ayrıntılarıyla saptanacağını söylemişti. Bu ikinci bildiriden birkaç gün sonra da, (11 Nisan) henüz Lozan Antlaşması imzalanmadığı için yabancı işgal kuvvetlerinin çekilmediği İstanbul halkına seslenen bir üçüncü bildiri yayımlamak gereğini duymuştu. Bütün yabancı gözlerin İstanbul üzerinde olduğunu anımsatarak, seçmenlerden oylarını bölmeyip *"vatanın hukuk hayatını tamamlamak yolunda olan Müdafaa-i Hukuk"* adaylarına oy vermelerini dilemişti. (Metinler, Agy, 491-493)

Bu bildiriler Mustafa Kemal'in halkın seçimlere katılmasına ve Müdafaa-i Hukuk adaylarının kazanmasına büyük önem verdiğini göstermektedir. O dönemde seçimler iki dereceli olarak yapıldığı için önce *müntehib-i sani* denen ikinci seçmenlerin belirlenmesi, milletvekillerini onların seçmesi gerekiyordu. Bu nedenle seçim sonuçları oldukça geç alınabiliyordu. Öte yandan Müdafaa-i Hukuk adaylarından, öncelikle ilân edilen ilkeleri kabul ettiklerini belgelemeleri istenmişti. Kimi seçim bölgelerinde bu ilkeler tartışmalara yol açmış ya da aday saptanmasında yanlışlıklar ortaya çıkmıştı. Mustafa Kemal bütün bu gelişmeleri yakından izleyerek gerekli açıklamaları yapmış, önlemler almıştı. Örneğin Trabzon, Afyon, Karesi (Balıkesir) seçimleri için yeni bildiriler yayımlamıştı. Bu duraksamalar olurken Rize Livası İdare Meclisi'nin kendisine fahri hemşirelik vermesi ise kuşkusuz çok anlamlı bir destek olmuştu. (Agy,500)

Bu yoğun çabalar sonucunda seçimleri büyük çoğunlukla Müdafaa-i Hukuk adayları kazanmıştı. TBMM'nin ikinci dönem çalışmaları 11 Ağustos 1923'te başlamış ve Mustafa Kemal yeniden Meclis Başkanı seçilmişti. Başbakanlığa da Rauf Orbay yerine Fethi Okyar getirilmişti.

Parti Tüzüğü

Öte yandan kurulacak olan Halk Fırkası için hazırlanan tüzük taslağı üzerindeki çalışmalara başlanmıştı. Parti için ayrı bir program hazırlanmaması dikkat çekiciydi. Ancak Tüzük'te uygulamaya yönelik çok önemli bazı esaslara da yer verilmişti. Bunların dışında, şimdilik *9 Umde*'nin esas alınması ve Mustafa Kemal'in yayımladığı seçim bildirilerinde vurgulandığı gibi gereksinmelere göre ayrıntılı programın ileride saptanması öngörülmüştü. Bir ay süren çalışmalar sonunda son biçimi verilen Halk Fırkası Tüzüğü 106 madde ile bir ekten oluşmuştu. Tüzük, İzmir'in kurtuluş günü olan 9 Eylül 1923'te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nca onaylanmıştı. Artık Mü-

dafaa-i Hukuk yerini *Halk Fırkası*'na bırakmıştı. Yeni partinin kuruluşu 9 Eylül'de açıklanmış olmasına karşın buna ilişkin olarak İçişleri Bakanlığı'na başvuru 1,5 ay sonra, 23 Ekim 1923'te yapılmıştı. (Türkiye'de Siyasi Dernekler, II, 3)

Parti için Genel Başkanlık ve Genel İdare Kuruluşu dışında etkili üçüncü organ olarak bir Genel Sekreterlik oluşturulmuştu. Bunda Batı'daki sol parti örgütlenmelerinden esinlenilmişti. 11 Eylül'de yapılan toplantıda Mustafa Kemal *Genel Başkan*, Kütahya Milletvekili Recep Peker de *Genel Sekreter* seçilmişlerdi. Bu seçimle otoriter kişiliğiyle tanınan Peker için parti ve Cumhuriyet tarihinde 1947'ye kadar sürecek inişli çıkışlı bir yönetim dönemi başlamıştı. Halk Fırkası, görünüşte TBMM içerisinde kurulmuştu. Ancak kuruluştan önce Mustafa Kemal'in kamuoyunu yoklamak için çıktığı gezide yaptığı konuşmalar ve basındaki tartışmalara gerekli ortam hazırlanmıştı. Partinin kuruluşundan hemen sonra tüm yurttaki Müdafaa-i Hukuk kuruluşlarının partiye katılmasıyla da geniş çapta bir örgütlenme sağlanmıştı. Cumhuriyet'in ilân edilmesi ve Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine de partide bir Genel Başkan Vekilliği makamı oluşturulmuştu. Mustafa Kemal Parti Başkanı olarak Başkan Vekilliğine Başbakanlığa getirilen İsmet İnönü'yü atamıştı.

Halk Fırkası Tüzüğü'nün *"Genel Esaslar"* bölümünde ulusal egemenlik, çağdaşlaşma, devrim, halkçılık, yasaların üstünlüğü hukuk devleti olma gibi çok önemli kurallara yer verilmiş, tanımlar yapılmıştı. Bunların başlıcaları şunlardı:

1- Halk Fırkası, dernek yasasına göre kurulmuş siyasal bir dernektir. Amacı ulusal egemenliğin *"halk tarfından ve halk için"* yerine getirilmesinde rehberlik etmek, Türkiye'yi tam anlamıyla bir *"çağdaş devlet"* durumuna yükseltmektir.

2- Halk Fırkası, bir ihtilal fırkası değil, bir inkilap (devrim) fırkasıdır. Bütün siyasal mücadelelerini yasalar çerçevesinde yapacak ve Türkiye'de bütün yasaların üstünde yasanın velayetini (koruyuculuğunu) egemen kılmaya çalışacaktır.

3- Halk Fırkası'na mensup olanların gerçekten *"halkçı"* olması şarttır. Halkçılara göre *"halk"* sanı herhangi bir sınıfa özgü değildir. Hiçbir ayrıcalık iddiasında bulunmayan ve genellikle yasa karşısında salt bir eşitliği kabul eden bütün kişiler halktandır. Böylece halkçılar *"çağdaş devlet"* esaslarına karşıt olan hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin ve hiçbir kişinin ayrıcalıklarını kabul etmeyen, yasaları açıklama ve uygulamadaki anane ve teamülün ve hiçbir gücün yasallığını tanımayan kişilerdir.

4- Bir kişinin Halk Fırkası'na girebilmesi için Türkiyeli olması ve aslen yurt dışında bulunan müslüman uluslardan birine mensup ise Türk milletini kabul etmesi şarttır. (A.F.Cebesoy, Siyasi Hatıralar, II)

"Halk Fırkası" Adının "Cumhuriyet Halk Fırkası"na Dönüştürülmesi ve 1927 Kurultayı

1923'ten 1927'ye Gelişmeler

Mustafa Kemal'in başkanlığını üstlendiği bir siyasal parti kurması ve henüz iki ay geçmeden Cumhuriyet'in ilân edilmesi Meclis'teki eski karşıtlarla Cumhuriyet'e erken geçildiği savında bulunanları harekete geçirmişti. 1924 Mart'ında Halifeliğin kaldırılması, Şeriye ve Evkaf Bakanlığı'nın kapatılması ve öğretimin birleştirilmesi ile laik düzenin temelleri oluşturulmuştu. Bu devrimci atılımlara karşıt görüşler atarken ve yeni rejim henüz birinci yılını doldururken Kâzım Karabekir, A. Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Rauf Orbay gibi Mustafa Kemal'le birlikte Kurtuluş Savaşı'nın lider kadrosunu oluşturanların öncülüğünde bir ikinci parti kurulmuştu. (17 Kasım 1924) *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* adını taşıyan partiye katılan milletvekillerinin sayısı 28'e yükseltilmişti. Halk Fırkası'nın yayın organı olan *Hakimiyet-i Milliye*, belli temellere dayanan, devrim ilkelerine bağlı olan ve yasal bir denetim yolunu izleyecek olan bir karşıt partinin kurulmasının çok doğal olduğunu yazmıştı. Ayrıca yeni partinin Cumhuriyetçi olduğunu belirten bir adla ortaya çıkması karşısında Halk Fırkası yöneticileri de parti adının başına aynı sözcüğün eklenmesini gerekli görmüşlerdi. Böylece parti adı, 10 Kasım 1924'de *Cumhuriyet Halk Fırkası*'na dönüştürülmüştü.

Ne yazık ki çok kısa sürede çok partili siyasal yaşama geçiş umulan sonucu vermemişti. Kısmen İngiltere'de muhafazakâr,

kısmen de Fransa'daki radikal sosyalist parti ilkelerinden esinlenmiş bir programla ortaya çıkan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın örgütlenmesi sırasında laiklikle bağdaşmayan bazı olumsuzluklar yaşanmıştı. Arkasından Şeyh Sait İsyanı'nın patlak vermesi, 3 Haziran 1925'te bu partinin çıkartılan Takrir-i Sükûn Yasası'na dayandırılan bir Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılmasına neden olmuştu. Cumhuriyet döneminin bu ilk karşıt partisinin ömrü ancak 6,5 ay sürmüştü.

1923 seçimlerinden ve Halk Fırkası'nın kurulmasından sonra devlet düzeninde olduğu kadar ekonomik ve sosyal alanda da önemli girişimlerde bulunulmuştu. *9 Umde*'de önemi belirtilen demiryolları sorununu çözmek, ekonomi ve ulaşım için güdülecek ana siyasi olarak kabul edilmişti. Geleceğin savaş ve ulaşımlarının göklerde olacağı bilinciyle *Türk Tayyare Cemiyeti* (Türk Hava Kurumu) kurulmuştu. Tarım kesimi için bir yük haline gelen Aşar Vergisi kaldırılmış, ekonomik hayatı canlandırmak ve sosyal dayanışmayı sağlayabilmek için *Türkiye İş Bankası, Türkiye Sanayi ve Maadin (Madenler) Bankası ve Emlak ve Eytam (Yetimler) Bankası* adıyla üç ulusal banka kurulmuş, Sanayii Destekleme Yasası çıkartılmıştı. Sanayide öncelik Şeker fabrikalarına verilmiş ve Uşak ile Alpullu fabrikaları hizmete açılmıştı. Öte yandan fesin yerine şapka giyilmesi öngörülmüş, Medeni Yasa'nın kabulü ile hukukun laikleşmesi sağlanmıştı. Yurdun insan gücünü ve bunun niteliklerini saptayabilmek için de bir genel nüfus sayımı yapılmıştı.

Böylece 1923'teki seçim bildirisinde vaat edilenlerin çoğu yerine getirilmişti. Türkiye Cumhuriyet'inde yalnız siyasal rejimin değil, çağdaşlaşmaya giden yolda toplumsal ve ekonomik yapının değişmesi. Batı dünyasında olumlu izler bırakmış, övgüyle karşılanmıştı. Bunun bir sonucu olarak CHF, 1926 başında Karlsruhe (Almanya)'de toplanan Radikal ve benzeri Demokrat Partiler Kongresi'ne çağrılmıştı. Parti bu kongreye Recep Peker'in yerine Genel Sekreterliğe getirilmiş olan Kocaeli Milletvekili Saffet Arıkan başkanlığında bir heyetle katılmıştı (Ocak, 1926).

1927 Seçimleri ve Kurultay: Altı İlke'nin Dördü Belirleniyor; Cumhuriyetçi, Halkçı, Laik, Milliyetçi Halk Fırkası

TBMM, dönem süresi olan dört yıl sona ererken 26 Haziran 1927'de yeni seçimlere gidilmesini kararlaştırmıştı. Bunun üzerine Mustafa Kemal, parti başkanı olarak bir bildiri yayımlamıştı (29 Ağustos) Cumhuriyet Halk Fırkası'nı *"bağımsızlık savaşının doğurduğu doğal örgüt"* olarak niteleyen Mustafa Kemal, partinin kuruluş günlerinde belirttiği gibi, kendisinin ve partisinin Türk tarihinde pek çok örneği bulunan askeri zaferler üzerinde değil, toplum hayatını ve ulusun geleceğini etkileyen düzenlemeler üzerinde durduklarını anımsatmıştı. Son dört yıl içinde bu alanda yapılanlara değindikten sonra da CHF ile karşıtları arasındaki farkı şöyle anlatmıştı:

"Partimizle karşıtlarımız arasında düşünüş/anlayış farkı, bizim büyük Türk ulusunun eğilimlerini ve gereksinmelerini hakkıyla bulmakta isabet ettiğimiz kadar, Türk ulusunun canlılık ve kudretindeki hazineyi de gerektiğince değerlendirmekteki yeterliliğimizdir. Bir ulusun siyasal geleceğinde mevki sahibi olabilmek için, onun gereksinmelerini gözlemede ve onun gücünü değerlendirmede yetenek sahibi olmak birinci şarttır."

Seçim bildirisinin sonunda, hayatında en büyük dayanağı vatandaşlarından gördüğünü de vurgulayan Mustafa Kemal, seçmenlerden CHF adaylarına oy vererek kendisine ve partisine *"yeni hizmetler için olanak"* tanınmasını dilemişti.

Seçimlere gidilirken CHF'nin partiden seçilecek milletvekillerinin uymaları gereken kuralları belirten bir başka genelge daha yayımlaması, siyasal görev anlayışı yönünden çok çarpıcı bir yenilik olmuştu. Mustafa Kemal imzasıyla 29 Ağustos 1927'de parti örgütüne gönderilen genelgede bu kurallar şöyle sıralanmıştı:

1- Milletvekilleri, özel hayatlarında ticaret, tarım, sanayi gibi ekonomiyi ve maliyeyi ilgilendiren çalışmalarında devletin resmi yasalarına bağlı olacaklardı. Parti Genel Başkanlığı, onların özel çıkarları için milletvekilliğini küçük düşürmemelerine dikkat edecekti.

2- Partili milletvekilleri, sermayesinin çoğu devlete ait kurum ve şirketlerle, kamu yararına çalışan ya da özel sözleşmeli ayrıcalıklı şirketlerin, tekel niteliğindeki kuruluşların yönetim kurullarına hükümetçe seçilen üyeler arasında alınmayacaklardı.
3- TBMM Başkanı ve Başkan Vekilleri, Bakanlar Kurulu üyeleri, Parti Genel Sekreteri ve Grup Başkanı ile Başkan Vekilleri, Parti Müfettişleri, gerek devletle ilgili kurumların gerekse öteki şirket ve kuruluşların müdürlük, yönetim kurulu gibi yönetim ve temsil görevlerinden *"gerçek biçimde"* vazgeçeceklerdi. Ancak yasalar çerçevesinde özel şirketlerde pay sahibi olabileceklerdi.
4- Milletvekilleri, Meclis'in saptayacağı kurallara göre görevlerine devam etmek zorunda olacaklardı. Parti Genel Başkanlığı da bu konuyu önemle izleyecekti.
5- CHF'den seçilen milletvekilleri bu koşulları önceden kabul etmiş sayılacaklardı. (Bildiri ve Genelge: ATTB, IV, 529-533)

Toplam sayısı 316'yı bulan milletvekillikleri için seçimler 1927 Eylül'ü başında yapılmıştı. Bağımsız adayların da bulunmasına karşın hemen her yerde seçimi CHF kazanmıştı. Bunun üzerine Mustafa Kemal seçmenlere teşekkür için yeni bir bildiri yayımlayarak, sunduğu adayların *"oybirliği"* ile seçilmelerinin kendisine nasıl büyük bir sorumluluk yüklediğinin bilincinde olduğunu belirtmişti. (ATTB, 434 vd.)

Seçimlerden sonra TBMM'nin yeni dönem toplantılarına 1 Kasım'da başlaması kararlaştırılmıştı. Ondan önce 15 Ekim'de yeni seçilen milletvekillerinin de katılımıyla Parti Kongresi'nin toplanması uygun görülmüştü. CHF, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir devamı olarak kurulduğundan Sivas Kongresi partinin ilk kongresi ya da genel kurulu sayılmıştı. Bu nedenle kuruluşundan sonra düzenlenen 1927 Kongresi İkinci Kongre (Kurultay) kabul edilmişti. Kongre'de parti tüzüğü ile programında tasarlanan değişiklikler yapılacak ve yeni yöneticiler seçilecekti.

Büyük Kongre, kararlaştırıldığı gibi 15 Ekim 1927'de yeni yapılan TBMM binası (bugün Cumhuriyet Müzesi) salonunda toplanmıştı. Parti başkanı olarak açış konuşmasını yapan Mustafa Kemal, Sivas Kongresi'nde bütün ulusun emellerini ve duygularını dile getirdikleri gibi şimdi de yine bütün ulusun gerçek duygularını, eğilimlerini yansıtmak durumunda olduklarını belirtmişti. Partinin *cumhuriyetçi* ve *halkçı* yönetimiyle gelecekte ülkeye yeni saadetler, onurlar kazandıracağına inandığını da vurgulayarak şunu eklemişti.

"Geleceğe yönelik önlemler hakkında görüş alışverişlerinde bulunmadan önce, geçmişe ait olaylar hakkında bazı şeyler söylemek ve yıllar süren eylemlerimizin ve yaptıklarımızın ulusumuza hesabına vermenin, görevim olduğu kanısındayım."

Ancak, olaylarla dolu dokuz yıllık bir dönemin tarihine değineceğini ve konuşmasının uzun süreneceğini de belirterek bazı maddelerin karara bağlanmasını dilemiş ve yerini Parti Başkanvekili Başbakan İsmet İnönü'ye bırakmıştı.

İlk olarak Parti Genel Sekreteri Saffet Arıkan, parti çalışmaları hakkında açıklamalarda bulunmuş ve bu arada katıldığı Karlsruhe Demokratlar Toplantısı ile, Avrupa'da tartışılmakta olan silahsızlanma sorunu hakkında bilgiler vermişti. Arkasından parti program ve tüzüğünde öngörülen değişiklikler ele alınmıştı. Bunların başlıcaları, CHF'nin temel ilkelerinin neler olduğunun programa alınması idi. Böylece CHF'nin, milliyetçi, cumhuriyetçi, halkçı ve din ile devlet işlerini birbirinden ayırmayı öngören anlayışa sahip yani *laik* bir parti olduğu belirtilmişti. Nitekim Kongre'den sonra yayımlanan bildiride bu durum açıklanmış ve izlenecek her türlü siyasette bu ilkelerin gözetileceği vurgulanmıştı:

"Cumhuriyet Halk Fırkası, Cumhuriyetçi, Halkçı, Laik ve Milliyetçidir. Ve milletin iktisadi menfaatlerini sağlamayı birinci derecede önemli addeder (sayar). Bu esaslar Fırkamız için bütün siyasetinde ve bütün kanunların yapılması ve tatbik edilmesinde hakimdir."

Bu dört ilkeye, 1931'de *Devletçik* ve *Devrimcilik*'in eklenmesiyle Altı İlke (Ok) tamamlanacak ve bunların tanımları yapılacaktı.

Bunun dışında Kongre'de şu çok önemli sorunlara ilişkin kararlar da alınmıştı:

1- Zorunlu ilköğretim sekiz yıl sürecek ve parasız olacaktı.
2- Seçimlerin tek dereceli olarak yapılması öngörülmüştü.
3- Bir Abece (Alfabe) değişikliği düşünülmekteydi.
4- Dil çalışmalarının sürdürülmesi ve bir *Türkçe Sözlük* hazırlanması gerekli görülmüştü.

Tüzük ve programla ilgili konular karara bağlandıktan sonra yeniden kürsüye gelen Mustafa Kemal, *Nutuk (Söylev)* diye anılan tarihsel konuşmasına başlamıştı. 15 Ekim 1927 Cumartesi sabahı başalayan konuşma, altı gün sonra, 20 Ekim Çarşamba günü bitmişti. Her gün sabah ve öğleden sonra iki bileşim halinde toplanan Kongre'deki bu Söylev, toplam 36 saat 31 dakika sürmüştü. Söylev'i CHF'li milletvekili ve delegeler dışında ordu ileri gelenleri, yabancı diplomatlar ve özel çağrılar da izlemişti.

Bu, Mustafa Kemal'in de açıkça belirtiği gibi dokuz yıllık bir savaşımın, oluşumun tarihçesi olmanın yanında bir liderin ulusuna hesap vermesinin eşsiz bir örneği idi.

Mustafa Kemal konuşmasını bitirdiğinde milletvekillerinden Necip Asım Yazıksız, bu tarihsel konuşmasından ötürü Gazi Hazretleri'ne teşekkür edilmesi ve Söylev'in Kongre tarafından da onaylandığının saptanması için bir önerge vermişti. Önerge kabul edilmiş ve bir defter yazılarak üyelerce imzalanmıştı. Söylev ve Cumhuriyet'in gençliğe emanet edilmesi yurt düzeyinde de geniş yankılar yapmıştı. Ertesi gün (21 Ekim) Ankara Hukuk Mektebi öğrencileri yayımladıkları bir bildiri ile Cumhuriyet'i her koşulda koruyacaklarını belirtmişlerdi. İstanbul Üniversitesi'nde yapılan toplantılarda Söylev'in gençliğe sesleniş bölümünün levha halinde hazırlanıp sınıflara asılması kararlaştırılmıştı. Milli Türk Talebe Birliği Başkanı Tahsin Bekir Balta imzasıyla doğrudan Mustafa Kemal'e gönderilen telgrafta ise, *"Yüce hitabınız benliğimize kazınmıştır. İlkemiz Türk Bağımsızlığı ve Cumhuriyetidir, hedefimiz çağdaş uygarlıktır"* denilmişti.

İkinci Büyük Kongre'den sonra yayımlanan bildiride kabul edilen temel ilkeler açıklandıktan sonra, ülkenin her yerinde güvenliğin ve asayişin sağlanmasına, idare amirlerine gereken yetkinin ve-

rilmesine, yaşanılan ekonomik sıkıntıyı aşabilmek için denk bütçe düzenlenmesine ve gelir gider hesaplarının sürekli denetleneceğine çalışılacağı belirtilmişti. Deniz ve kara ulaştırmacılığını geliştirmek için demiryolu yapımına önem verileceği, sanayileşmede ise önceliğin dokuma sanayii olarak saptandığı açıklanmıştı. Adalet ya da hukuk reformu konusunda da çağdaş ve demokratik uygarlık verilerinin gereklerinin yerine getirileceğine işaretle şöyle denilmişti:

"Adalet işlerindeki siyasette: Çağımız demokratik uygarlığının düşüncesini Türkiye Cumhuriyeti'nin adalet yasalarına ve örgütüne dayanarak yapmak ve hakkın ışığında en çabuk ve kolay vasıtalarla halkı faydalandırmak, vatandaşların kapılarına kadar adaleti götürmek esaslı prensibimizdir."

Sosyal hayatta *"aile bütünlüğü"*nün esas alınacağının belirtildiği bildiride eğitim-öğretim sorununa geniş yer verilmişti:

"Maarifin, milli, laik ve mektep esasına dayanması prensibimizdir. Eğitimde hedefimiz, ulusal toplumun uygar ve sosyal kıymetini yükseltecek ve ekonomik gücünü artıracak vatandaşlar yetiştirmektedir. İlköğretimin parasız ve zorunlu olması esasının en kısa sürede gerçekleştirilmesini birinci derece önemle izliyoruz. İlköğretimi bitiren vatan çocuklarının farklı yeteneklerinin gelişebilmesi ve onların maddi ve manevi alanlarda üretici olabilmeleri sağlanmalıdır. Onun için milli eğitim kurumları yanında meslek okullarını geliştirmek, milli eğitim siyasetimizin anahtarlarındandır." (Hikmet Bila, CHP Tarihi, 749-751)

Parti İlkelerinin ve Programın Bütünleşmesi
III. Büyük Kurultay
(10-17 Mayıs 1931)

1927 Kurultayı'nda Mustafa Kemal Parti Genel Başkanlığı'na seçilirken Saffet Arıkan da Genel Sekreterliği korumuştu. İsmet İnönü ise yine Genel Başkan Vekilliği'ne atanmıştı.

Kurultayı izleyen yıllarda içte en önemli gelişmeler, dünya ekonomik bunalımının Türkiye'yi de etkisi altına alması ve 1930'da çok partili düzene geçmek amacıyla ikinci bir deneyime geçilmesi olmuştu. Karşıt partinin *Cumhuriyetçilik* ve *Laiklik* ilkelerini benimsemesinin ülkenin geleceği ve çağdaşlaşmanın gerçekleştirilmesi açısında zorunlu gören Mustafa Kemal, bu nedenle yeni partinin en yakın arkadaşı Fethi Okyar tarafından kurulmasını istemişti. Üstelik ikisi arasında, kurulacak partinin *"Laik Cumhuriyet"* esaslarına bağlı kalacağına ilişkin yazışmalar yapılmış, bir sözleşmeye varılmıştı (9-11 Ağustos 1930). İşte Cumhuriyetçilik, Laiklik ve Milliyetçilik ilkelerini kabul eden, ancak ekonomide serbestliği, liberalizmi yeğliyen *Serbest Cumhuriyet Fırkası* böylece kurulmuştu (12 Ağustos 1930). Ne ki demiryolu yapımı ve vergiler konusunda iki parti arasında başlayan tartışmalar, Serbest Fırka'nın İzmir'de düzenlediği mitingte kargaşaya dönmüştü. Gelişmelerin tutucu çevreleri de harekete geçirmesi karşısında parti yöneticileri 17 Kasım'da partilerini kapatmayı kararlaştırmışlardı. SCF'nin ömrü de ancak üç ay sürmüştü. Çok geçmeden Menemen Olayı ve Kubilay'ın katledilmesi (22 Aralık) olumsuzlukların boyutunu açıkça göstermişti.

1931 Seçimleri

Mustafa Kemal, Serbest Fırka'nın kapanması ve Kubilay Olayı'ndan sonra kamuoyunun tepkilerini saptamak ve yaşanılan ekonomik bunalıma alınacak önlemleri belirlemek amacıyla üç ay süren bir yurt gezisine çıkmıştı. Ankara'ya dönüşünde vardığı kararları TBMM başkanı Kazım Özalp ve Başbakan İnönü'ye aktardıktan sonra CHF'nın Yönetim Kurulu toplantısına katılmıştı. Bu toplantıda bir dizi ekonomik önlem alınırken öncelikle milletvekili maaşlarında indirim yapılması ve ikinci dönemin süresi dolmak üzere olan TBMM seçimlerinin yenilenmesi üzerinde durulmuştu. Böylece Hükümetin ve CHF yönetimlerinin düşüncelerini öğrenen Mustafa Kemal, ertesi günü Parti Grup Başkanlığı'na kendi değerlendirmelerini ve kararını açıklayan bir yazı göndermişti. Bunda, yüzyıllarca ihmal edilmiş bir ülkede yapılan işlerde eksiklikler ve aksaklıklar bulunmasının ve *"ulusu kurtarıcı esaslı bir siyasetin uygulanmsından memnun kalmayan kimseler"* olmasının da doğal olduğunu belirten Mustafa Kemal, seçimlerin yenilenmesi gerektiği kanaatine vardığını söylemişti:

"Partimiz, ulusun kendisine güvenini ve güvencesini en kuşkulu ve en çok duraksayan bakışlar karşısında her zaman kanıtlayacak tutumdadır. Bu defa bunun için önümüzdeki yıllarda uygulanmasını gerekli gördüğüm önlemlerde, ulusun katılma ve uyum derecesini anlamak için, Genel Başkanı bulunduğum CHF'nin milletvekillerinin seçimlerini yenilemelerinin uygun olacağını düşünüyorum. Her türlü girişimimizde esin ve güç kaynağı olan ulusumuzun hakkımızda güveni yeniden belirlenince, ulusal ülkümüze yürüyüşte dayandığımız temelin ne kadar sarsılmaz olduğunun bir daha görülmüş olacağı kanısındayım" (H. Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, II, 464 vd)

Mustafa Kemal'in güven yenilemek için seçimlere gidilmesini öneren mektubu CHF Grubunda görüşülerek uygun bulunmuştu. 5 Mart 1931'de toplanan TBMM'de önce milletvekili maaşla-

rının 500 liradan 350 liraya indirilmesi kararlaştırılmıştı. Arkasından Saffet Arıkan, Ali Çetinkaya ve Cemil Uybadın'ın seçimlerin yenilenmesi için verdikleri önerge oy birliği ile kabul edilmişti.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanmasıyla tek parti olarak iktidarı sürdüren CHF, yeni seçimlere giderken, siyasal yaşamda çokseslilik yaratacak çok önemli bir karar daha almıştı. Hiç olmazsa TBMM'ne CHF'li olmayan bazı milletvekillerinin girmesini sağlamak ve böylece bir karşıtlık, bir denetim sistemi oluşturabilmek düşüncesiyle, seçim bölgelerinin 22'sinde gerekli sayıdan daha az aday gösterilmesi kararlaştırılmıştı. Bu bölgeler de Adana, Afyon, Aksaray, Aydın, Balıkesir, Burdur, Bursa, İstanbul, İzmir, Isparta, Kastamonu, Kayseri, Kocaeli, Konya, Kütahya, Manisa, Niğde, Samsun, Sinop ve Tekirdağ olarak saptanmıştı. Bu seçim bölgelerinde toplam 30 milletvekilliği için aday gösterilmemişti. Mustafa Kemal, partili adayları açıklarken bu uygulamayı şöyle değerlendirmişti:

"Bizim düşüncelerimizin, görüşümüze katılmayan milletvekilleri tarafından incelenmesini ve eleştirilmesini öngörüyoruz. Bundan özellikle beklediğim yarar, partimizin candan, vatansever çabalarının meydana çıkmasına yaygınlaşmasına fırsat bulmak, çoğu kez saptırılan gerçeklerin iyice anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır."

Mustafa Kemal, 20 Nisan'da partisinin uygulayacağı esasları ayrıntılarıyla açıklayan ikinci bir bildiri yayımlamıştı. Serbest Fırka'nın kurulması ve dünya ekonomik bunalımı ile güncellik kazanan ekonomik sorunlara ve sanayileşmeye ağırlık verilen bu bildiride, CHF'nin izleyeceği temel ilkelerin *Devletçilik* ve *Devrimcilik*'in de eklenmesiyle altıya çıkartıldığı özellikle vurgulanmıştı. Partisinin dört yıl önce kabul edilen program doğrultusunda çalışmalarını sürdürdüğünü söyleyen Genel Başkan bildirisini şöyle sürdürmüştü.

"İşte bugün yeniden ulusa anımsatmayı yararlı gördüğüm noktalar şunlardır:

1- CHF'nin Cumhuriyetçi, Ulusçu, Halkçı, Devletçi, Laik ve Devrimci nitelikleri, onun değişmeyen belirgin içeriğidir. Bu içerik şu noktalarda açıklanabilir:

a) Ulusal ülküye bağlı kalmak.

b) Ulusun istenç (irade) ve egemenliğini, devletin vatandaşa, vatandaşın devlete karşılıklı görevlerinin hakkıyla yerine getirilmesini düzenleme yolunda kullanmak.

c) Bireysel çalışma ve etkinliği esas tutmakla birlikte, olabildiğince az zaman içinde ulusu gönence, ülkeyi bayındırlığa eriştirmek için, ulusun genel ve yüksek yararlarının gerektirdiği işlerle, özellikle ekonomik alanda devleti eylemli olarak ilgili kılmak.

2- T.C. halkını, ayrı ayrı sınıflardan oluşmuş değil ve fakat bireysel ve toplumsal hayat içinde iş bölümü yönünden çeşitli çalışma gruplarına ayrılmış bir topluluk saymak." (ATTB, IV, 549-552)

Görülüyor ki bu seçim bildirisinde Parti'nin bağlı kalacağı temel esaslar *Altı İlke* olarak bütünleştirilirken Devletçilik konusunda amacı ve sınırları açıkça belirtilen bir tanım da yapılmıştı.

İki aşamalı yapılan seçimler 8 Nisan'da başlamış ve 24 Nisan'da tamamlanmıştı. Sonuçlara göre CHF'nin aday göstermediği bölgelerden 20 bağımsız milletvekili seçilmişti. Bunlardan Halil Menteşe ile Hüsnü Kitapçı İzmir'den, Sırrı Bellioğlu İzmit'ten seçimi kazanmışlardı. İstanbul'dan bağımsız aday olan Kazım Karabekir, Refet Bele, Ahmet Ağaoğlu ve Dr. Cemil Topuzlu ise seçilememişlerdi. Onların dışındaki Serbest Fırkalı 11 milletvekili bu kez CHF'li olarak Meclis'teki yerlerini korumuşlardı. 1931 seçimlerinde uygulanan partice aday göstermeyip bağımsızlara seçim şansı tanıma yöntemi, Atatürk dönemindeki 1935 seçimlerinde de uygulanmıştır. O seçimler de Halil Menteşe ile Sırrı Bellioğlu yine bağımsız milletvekili olarak TBMM'ye girmişlerdi. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı ve Parti Genel Başkanlığında bu sistem değiştirilerek, Meclis'te bir Müstakil Grup oluşturulması yoluna gidilmiştir.

Kurultay, Kemalizm ve Altı İlke

1931 seçimlerinden sonra TBMM ilk toplantısını 4 Mayıs'ta yapmıştı. Yeniden Cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Kemal Başbakanlık görevini yine İnönü'ye vermiş ve o da altıncı kabinesini oluşturmuştu. Parti programında ve yönetiminde gerekli düzenlemelerin yapılması için toplantıya çağrılan Üçüncü Büyük Kurultay ise 10 Mayıs 1931'de çalışmalara başlamıştı.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın sert eleştirileri partinin kendi yapısında bazı önlemler almasını gerektirmişti. İlk aşamada halkın yakınmalarını ve isteklerini saptayıp gerekli önerileri hazırlamak amacıyla 40 kişilik bir komisyon oluşturulmuştu. O zamana kadar *Mutemed* denilen illerdeki örgüt temsilcilerine *İl Başakanı* sıfatının verilmesi uygun görülmüştü. Mustafa Kemal'in yurt gezisinde saptadığı sorunlar ve onun görüşleri de dikkate alınarak parti tüzüğünde değişiklikler yapılırken geniş kapsamlı bir program taslağı da hazırlanmıştı. Denebilir ki, kuruluşundan 1931'e kadar geçen sekiz yıl boyunca bazı temel esaslara dayanmakla yetinen CHF, ilk kez geniş bir programla ortaya çıkmıştı.

Genel Başkan olarak Kurultay'ın açış konuşmasını yapan Mustafa Kemal, Sivas Kongresi'nden bu yana çıkartılan engellere karşın *"ulusal ülkü yolunda büyük adımlar atıldığını"* gelecek yıllarda da aynı başarısını sürdürülebilmesinin tek bir koşula bağlı bulunduğunu, bunun da ulusun sevgi ve güveninin parti üzerinden eksik olmamasına dikkat ve özenle çalışmak olduğunu belirtmişti. 1927 Kurultayı'ndan sonra yapılan işlerin bir bildiri halinde üyelere sunulduğunu, gelecek yıllarda yapılacak olanların ise Kurultay'da düşünülüp konuşulacağını söyleyen Genel Başkan, delegelerden çekinmeden serbestçe konuşmalarını istemişti. (ASD, I, 367-369)

Mustafa Kemal'den sonra Genel Başkan vekili İsmet İnönü, parti çalışmalarını özetleyen Yönetim Kurulu raporunu okumuştu. Bunun bir bölümü Serbest Cumhuriyet Fırkası olayına ayrıl-

mıştı. Burada, CHF'nin karşısına çıkanların düşüncelerinin ve görüşlerinin doğru olmadığının bilinmesine karşın Cumhuriyetçilik ve Halkçılık ilkelerinin gereği olarak yeni bir parti kurmalarının desteklendiği, fakat *"bir ay içinde aleyhinde ihtilal yapılmış düşman"* muamelesiyle karşılaştıkları öne sürülmüştü.

Daha sonra program taslağı üzerinde görüşmelere geçilmişti. Sekiz bölüm olarak düzenlenen programın ilk bölümü *Esaslar ve CHF'nin Ana Vasıfları* (Nitelikleri) başlığını taşıyordu. Parti için esaslar, *Vatan, Millet, Devletin Başlıca Özellikleri ve Kamusal Haklar* olarak sıralanmıştı. Partinin ana niteliklerinin de *Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik ve Devrimcilik* olduğu vurgulanmıştı. Asıl önemlisi bütün bu ana esas ve niteliklerin tanımları da yapılmıştı (Hakimiyet-i Milliye 15 Mayıs 1931). Bu arada seçimlerin tek dereceli olması ve kadınlara oy hakkı verilmesi de kabul edilmişti. Dikkati çeken başka bir değişiklik de, Saffet Arıkan'ın yerine sertlik yanlısı Recep Peker'in ikinci kez Genel Sekreteliğe getirilmesi olmuştu.

Altı İlke'nin, 1937 Şubat'ında Anayasa'ya da alındığı bilinmektedir. Son yıllardaki tartışmalarda bunların ancak Atatürk'ün hayatının son yılında Anayasal nitelik aldığı, dolayısıyla yeterince uygulanmadığı söylenmekte ya da ilkelerin tutarlı bir tanımlarının yapılmadığı öne sürülmektedir. Oysa TBMM'nin açılışıyla başlayan 11 yıl içinde gelişme ve gereksinmelerle bütünleştirilen ilkelerin 1931 Kurultayı'nda kabul edilen programda özü belirleyen tanımları yapılmıştır. Ayrıca bu tanımlar o yıl büyük çoğunluğu Mustafa Kemal'in kaleminden çıkan *Medeni Bilgiler* adlı ders kitabında yer almıştır. 1935'teki IV. Kurultay'da ise (9-14 Mayıs) Türkçe'nin özleştirilmesinin bir gereği olarak 1931 program ve tüzüğü Türkçe terimlerle yeniden yazılmıştır. Programda, partinin güttüğü bütün bu esas ve ilkelerin *Kemalizm Prensipleri* olduğu vurgulanmıştır. Bu nedenle tanımların bilinmesi, yalnız CHP tarihi açısından değil, sürdürülegelen tartışmaların anlamsızlığını kanıtlaması yönünden de önem taşımaktadır.

a) Cumhuriyetçilik: *"Parti, ulus egemenliği ülküsünü en iyi ve en sağlam surette temsil eden ve uygulayan devlet şeklinin Cumhuriyet olduğuna kanidir. Parti bu sarsılmaz kanaatla Cumhuriyet'i her tehlikeye karşı bütün araçlarla koru."*

b) Ulusçuluk (Milliyetçilik): *"Parti, ilerleme ve gelişme yolunda ve uluslararası temas ve ilişkilerde Türk toplumunun, çağdaş uluslarla yanyana ve onlarla uyum içinde yürümekle beraber, kendine özgü niteliklerini ve bağımsız varlığını korumayı esas sayar."*

c) Halkçılık: *"İrade ve egemenlik kaynağı ulustur. Bu irade ve egemenliğin, devletin yurtaşa ve yurttaşın devlete karşı olan ödev ve yükümlülüklerini tamamıyla yerine getirmek için kullanılması partinin başlıca prensiplerindendir. Kanun karşısında mutlak bir eşitlik kabul eden ve hiçbir ferde hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate ayrıcalık tanımayan yurttaşları halktan ve halkçı olarak kabul ederiz .*

Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan karşıt değil, fakat bireysel ve sosyal hayat için işbölümü bakımdan türlü hizmetlere ayrılmış bir toplum saymak esas prensiplerimizdendir. Çiftçiler, küçük sanat sahipleri, esnaf, emekçi ve işçilerle, özgün meslek sahipleri, sanayiciler, tüccarlar, Türk ulusal bünyesinin başlıca çalışma organlarıdır. Bunların her birinin çalışması, öbürünün ve kamunun hayatı ve benliği için bir zorunluluktur.

Partimizin bu prensiple amaç edindiği gaye, sınıf kavgaları yerine sosyal düzenlik ve dayanışma elde etmektir. Ve yararlar arasında birbirine karşıt olmayacak biçimde uyum kurmaktır. Yararlar, kapasite ve çalışma derecesine göre olur."

ç) Devletçilik: *"Özel faaliyet ve çalışma esas olmakla beraber, en az ulusumuzu refaha ve yurdu bayındırlığa kavuşturmak için ulusun genel ve yüksek yararlarının gerektirdiği işlerde, hele ekonomik alanda devleti fiili biçimde ilgilendirmek başlıca esaslarımızdandır.*

Devlet doğrudan doğruya ekonomik girişimlerde bulunmakla beraber özel girişimlere olanak tanır ve yapılmakta olan işleri düzenler ve kontrol eder. Devletin doğrudan doğruya hangi ekonomik girişimlerde bulunacağını ancak ulusal yüksek yararlar gösterir. Bu lüzum üzerine, devletin doğrudan doğruya kendi yapmaya karar verdiği iş, eğer özel bir girişimci elinde bulunuyorsa, onun alınması ancak özel bir yasa çıkarmaya bağlıdır. Bu yasada özel girişimcinin uğrayacağı zararın, devlet tarafından ödeme şekli gösterilecektir. Bu zarar oranlanırken gelecekteki kazanç ihtimalleri hesaba katılmaz."

d) Laiklik: *"Parti, bütün kanunların, tüzüklerin ve usullein yapılışında ve toplanışında, en son bilim ve teknik esasları ile, yüzyılın ihtiyaçlarına uyulmasını prensip olarak kabul etmiştir.*

Din, bir vicdan işi olduğundan, parti, dini dünya ve devlet ile siyasetten ayrı tutmayı, ulusumuzun çağdaş uygarlık yolunda ilerlemesi için başlıca şartlardan sayar."

e) Devrimcilik: *"Parti devlet yönetiminde, tedbir bulmak için aşamalı ve verimci prensiple kendini bağlı tutmaz. Ulusumuzun sayısız özverilerle başarmış olduğu devrimlerden doğan ve olgunlaşan prensiplere bağlı kalmak ve onları korumak parti için esastır."*

Partinin En Etkili Dönemi (1931-1974)

Ayrıntılı bir tüzüğün yanında tüm etkinliklerde esas alınacak ilkeleri içeren ayrıntılı bir programı da gerçekleştiren CHF böylece 1923'ten beri süregelen yapılanma dönemini bitirmiş bulunuyordu. Bundan böyle etkinliğin arttığı ikinci döneme girilmişti. Bu dönem 1931'den başlayarak çok partili siyasal yaşama geçildiği ve tek dereceli ilk seçimin yapıldığı 1946'dan sonraki 1947 Kurultayı'na dek sürecekti. Bu ikinci dönemi izleyen dört dönem ya da aşama ise şöyle adlandırılabilir:

a) 1947-1965 : Yeni kimlikten sonra yeni bir sloganla ortaya çıkma: Ortanın Solu
b) 1965-1974 : Ortanın Solu'ndan Demokrattik Sol'a
c) 1974-1981 : Ortak İktidarlıklar'dan kapatılmaya
d) 1992- : Yeniden siyasal ortama katılma

CHF, 1931 Kurultayı'ndan sonra yurt düzeyinde etkinliğini daha da artırmak için çok önemli bir yan kuruluşu daha gerçekleştirmişti. *Halkevleri* ve *Halkodaları*. Türk Ocakları'nın kapanmasından sonra partiye bağlı bir yan kuruluş olarak 19 Şubat 1932'de açılmasına başlanan Halkevleri, partinin ana dayanaklarından olan Halkçılık Programı'nın bir gereği sayılmıştı. Mustafa Kemal bu kuruluşlarla partinin bütün yuttaşlara kucağını açmasını *"sosyal ve kültürel bir devrim"* olarak değerlendirmişti. Halkevleri kısa sürede yurt düzeyine yayıldıktan sonra, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı sırasında daha küçük yerleşim alanlarında da birer Halkodası açılması kararlaştırılmıştı. Böylece

1950'ye kadar bu kuruluşların sayısı (447'si Halkevi, 4.332'si de Halkodası olmak üzere) 4.809'a ulaşmıştı. Öyle ki Londra'da bile bir halkevi açılmıştı. Ne yazık ki çok partili yaşama geçildiğinde bu kuruluşlara bağımsız bir kurul niteliği kazandırılmamıştı. Demokrat Parti iktidarı da bir kültür kıyımı yoluna girerek halkevleri ve halkodalarını kapatmıştır.

Üçüncü Kurultay'dan sonraki gelişmelerden belirtilmesi gereken başlıcaları, kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınmasından sonra 1935 seçimlerinde TBMM'ne 18 kadın milletvekilinin girmesi, Parti-Hükümet bütünleşmesi diye adlandırılan bir uygulamaya girilmesi ve Altı İlke'nin Anayasa'ya alınması olarak sıralanabilir. Parti 1935 Kurultayı'nda adındaki *Fırka* sözcüğünü *Parti* olarak değiştirip *Cumhuriyet Halk Partisi*'ne dönüştürmüştü. 18 Haziran 1936'da Parti Genel Başkanvekili Başbakan İsmet İnönü'nün imzasıyla yayımlanan genelge ile parti genel sekreteri ile il başkanlarının kimler olacağı belirlenmişti. Buna göre:

a) Bundan böyle Genel Sekreterliği İçişleri Bakanı olanlar üstleneceklerdi.
b) Valiler aynı zamanda Parti İl Başkanı olacaklardı.
c) Yakın illerin ortak sorunlarını çözmek için kurulmuş olan Genel Müfettişler, devlet örgütü yanında parti kuruluşlarını da denetleyeceklerdi.

Genelgede bu düzenleme ile *"amaçların gerçekleştirilmesi ve partinin gelişmesinin hızlandırılması"* gözetilmişti.

Bütün bunlardan sonra, 5 Şubat 1937'de Anayasa'da yapılan değişiklikle Altı İlke 2. Madde'ye eklenmişti: *"Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkilapçı'dır"*

Atatük'ün ölümünden sonra İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olduğunda CHP'nin İlk Olağanüstü Kurultayı toplanmıştı (26 Aralık 1938). Bu kurultayda tüzükteki yapılan değişiklikle Atatürk *Ebedi Başkan* ilân edilirken İnönü de *Değişmez Genel Başkan* kabul edilmişti. Ayrıca basında ve kurultay görüşmelerinde *Milli Şef* sanı da kullanılmış ve İnönü çok partili düzene geçilinceye kadar bu sanla anılır olmuştu.

1939'da toplanan Beşinci Kurultay'da (29 Mayıs-3 Haziran) daha çok partinin yeniden yapılanması üzerinde durulmuştu. 1936'da başlayan, İçişleri Bakanı'nın Parti Genel Sekreteri ve valilerin İl Başkanı olması yöntemine son verilmişti. Parti örgütünü denetlemek için parti müfettişlikleri oluşturulmuştu. Asıl önemlisi bazı seçim bölgelerinde aday göstermeme ya da gereken sayıdan az aday gösterip bağımsızların seçilmesini sağlama uygulaması da kaldırmıştı. Onun yerine TBMM'de denetimi sağlayabilmek amacıyla bir müstakil (bağımsız) Grup kurulması uygun görülmüştü. Grup, kurultayca seçilen CHP'li 21 milletvekilinden oluşacaktı. Grup başkanı Müstakil Grup Başkanvekili diye anılacaktı. Bunlar partinin Meclis Grubu toplatılarına katılabileceklerdi. Fakat söz ve oy hakları bulunmayacaktı. Meclis görüşmelerinde ise kendi gruplarının kararlarına göre davranacaklardı. Grubun üye sayısı 1943 Kurultayı'nda 35'e çıkartılmıştı. CHP, 1943 seçimlerine girerken ileride oluşturacağı Müstakil Grup dışında bir başka uygulamaya da girişmişti: Kimi bölgelerde seçilecek milletvekili sayısından daha fazla aday gösterme. Gerçekten de 38 ilde toplam 78 fazla aday gösterilmiş, böylece yerel de olsa seçmenlere adaylar arasında tercih yapma hakkı tanınmıştı. Ancak çok partili düzene geçildiğinde, artık işlevi kalmayan Müstakil Grup 1946 Olağanüstü Kurultayı'nda kaldırılmıştı. 1943'te toplanan VI. Kurultay'da (8-15 Haziran) program ve tüzükte birçok değişiklik yapılmıştı. Bunlardan başlıcaları artık Anayasa'ya da girmiş olan Altı İlke'nin tanımlarında yapılan değişiklik ve eklemelerdi. Örneğin Milliyetçilik'in çok önemli olduğu, bu nedenle Türk toplumunun yüksek bir insanlık düzeyine ulaşabilmesi için bu ilkenin gözetilmesi gerektiği vurgulanmıştı. Laiklik tanımına da, bunun bir vicdan sorunu olduğu ve herkesin yasaların izin verdiği ölçüde din ve inançlarını uygulamada özgür olduğunu belirten bir bent eklenmişti. 1945, yeni Türkiye'nin Cumhuriyet'in ilk yıllarında iki kez deneyip de olumlu sonuç alamadığı çok partili düzene kavuştuğu yıl olmuştu. Bu girişimde dış etkenlerin zorlaması ne olursa olsun kararın

alınıp uygulanmasında kuşkusuz en büyük pay Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye aittir. Bu karara varıldığında ilk kurulan karşıt parti Nuri Demirağ'ın başkanlığını yaptığı *Milli Kalkınma Partisi* (18 Temmuz 1945) olmuştu. Ancak bu parti gelişemezken arkasından gelen *Demokrat Parti* (7 Ocak 1946) hızla örgütlenir olmuştu. CHP içinde yeni bir düzenlemeye geçilmesi için verdikleri Dörtlü Önerge'nin kabul edilmemesi üzerine partiden ayrılan ya da çıkartılan dört milletvekilinin Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın öncülüğünde kurulan *Demokrat Parti* programında artık anayasal nitelik kazanmış olan Altı İlke'ye yer vermekle birlikte gerçekte bunu iki kavrama dayandırmıştı: *Siyasette Demokrasi-Ekonomik Hayatta Serbestlik* (liberalizm). Bu yüzden DP, Meşrutiyet döneminde Hürriyet ve İtilaf'ın, 1930'da da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ileri sürdüğü fikirlerin izinden giderek devletçilik karşıtı serbest ekonomi anlayışıyla ortaya çıkmıştı. Ayrıca DP'nin kuruluşu, kitle partisi durumundaki CHP'den ilk büyük kopuş olmuştu.

CHP çok partili yaşama geçtikten sonra seçim yasasında da değişiklik yaparak tek dereceli seçimi kabul etmişti. Bu sistem ilk kez 21 Temmuz 1946 seçimlerinde uygulanmıştı. Ancak açık oy, kapalı oy sıralama uygulaması kimi yakınmalara yol açmış ve henüz kuruluşunu tamamlamamış olan DP'nin seçmenden destek gördüğü anlaşılmıştı.

VII. Kurultay ve Partiye Yeni Kimlik

Seçimlerden sonra toplanan TBMM'de her iki parti kendi adayını Cumhurbaşkanı yapmak istemiş ve İnönü'nün karşısına DP adayı olarak Mareşal Fevzi Çakmak çıkartılmıştı. Bu arada ilk kongresini 7 Ocak 1974'te yapan Demokrat Parti, çözülmesini gerekli gördüğü sorunları içeren *Hürriyet Misakı* (Özgürlük Andı) adını verdiği bir bildiri ile açıklamıştı. Bunda özgürlüklerle ve anayasanın ruhuyla bağdaşmayan yasa hükümlerinin kaldırılması, seçim yasasında vatandaş oyunu güven altına alacak değişiklikler yapılması ve Devlet Başkanlığı ile Parti Genel Başakanlığı görevlerinin bir kişide birleşmesi yöntemine son verilmesi istenmişti. Ama yeni hükümeti kuran Recep Peker'in sertlik yanlısı tutumu zaten iyi olmayan partilerarası ilişkilerin daha da kötüleşmesinin nedenlerinden biri olmuştu. Hükümet ekonomiyi canlandırmak düşüncesiyle 7 Eylül 1947'de Türk parasının değerini düşürmüştü. DP sözcüsü Adnan Menderes'in Meclis'te hükümete yönelttiği eleştirilere karşın Peker'in bu konuşmayı *"kötümser ve psikopat bir ruhun"* yansıması olarak nitelemesi, yeni bir bunalıma yol açmıştı. DP'liler bu söz üzerine Meclis görüşmelerini terk etmişlerdi. Bu durumda Cumhurbaşkanı İnönü bir arabulucu, bir hakem olarak anlaşmazlığı çözmek gereğini duymuştu. CHP'li Başbakan Peker ve DP lideri Bayar'la yaptığı görüşmelerden sonra 12 Temmuz 1947'de bir bildiri yayımlamıştı. Bunda olayların gelişmesini özetledikten sonra vardığı sonucu şöyle açıklamıştı:

"Benim bu son dinlediğim karşılıklı şikayetler için mübalağa payı ne olursa olsun, hakikat payı da vardır. İhtilalci bir kuruluş değil, bir yasal partinin metotlarıyla çalışan karşıt partinin, iktidar partisi koşulları içinde çalışmasını sağlamak gerekir. Bu ortamda ben devlet reisi olarak kendimi her iki partiye eşit derecede görevli görürüm. Varmak istediğim sonuç, başlıca iki parti arasında temel şartın yani güvenin yerleşmesidir."

Cumhurbaşkanı İnönü'nün bu yansız davranışı karşısında Peker bir süre sonra Başbakanlık'tan istifa etmek zorunda kalmıştı. Yeni Başbakan Hasan Saka da, hükümet programında başlıca görevlerinden birinin ülkede *"siyasal güveni"* sağlamak olduğunu belirtmişti.

Kurultay ve İlke Tanımlamalarında Değişiklikler

İşte CHP'nin VII. Kurultayı bu ortam içinde toplanmıştı (17 Kasım-4 Aralık 1947). Kurultayı açan İnönü başlıca iki sorun üzerinde durmuştu: Cumhurbaşkanlığı ile Parti Genel Başkanlığı görevlerinin birbirinden ayrılması. Tek parti anlayışı içinde kurulmuş olan Halkevleri'ne herkesin yararlanabileceği bir düzen verilmesi. Kurultay ilk öneriyi biraz değiştirerek kabul etmişti. Genel Başkan'ın Cumhurbaşkanı ya da Başbakan olması durumunda partinin, Kurutay'ın seçeceği bir Genel Başkan Vekili tarafından yönetilmesi benimsenmişti. Böylece İnönü *Onursal (Fahri) Başkan* sayılmış ve Genel Başkanvekilliğine de Hilmi Uran seçilmişti. Halkevleri'nin de bir tüzel kişilik haline getirilmesi öngörülmüştü.

Öte yandan tüzük ve programda önemli değişiklikler de yapılmıştı. Bunların en önemlileri DP'nin benimsediği liberal ekonomi ve vicdan özgürlüğü anlayışının etkisiyle Devletçilik, Devrimcilik ve Laiklik tanımlarında yapılan ekleme ve çıkarmalar olmuştu. Böylece Devletçilik anlayışına, ilk kez Hasan Saka hükümeti programında açıklanan bir sınır getirilerek şu bölüm eklenmişti:

"Partimiz özel teşebbüsün güvenlik içinde çalışmasına ve yeni iş alanlarına girişmesine meydan vermek amacıyla, devletin üzerine alacağı işleri kesin olarak ve sürekli programlar çerçevelemesini ve bu işlerin sınırlarıyla niteliklerini önceden belli etmesini uygun bulur."

Devrimcilik'le ilgili bölümde, *"Parti, devlet ve millet işlerinde tedbir bulmak için evrimci prensiple kendini bağlı tutmaz"* bendi metinden çıkarılmıştı.

Laiklik'e gelince, muhalefetin bu yöndeki uygulamalara yönelttiği suçlamalar ve laikliğin dinsizlik olmadığı biçimindeki sloganları nedeniyle seçimlerde oy kaybettikleri kanısında olan CHP'li bazı delegeler kurultayda bu ilkenin yeniden tanımlanmasını ve din öğretimine geçilmesini savunmuşlardı. Sonunda maddedeki *"dini düşünceleri dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutma"* biçiminde tanımdan *"siyasetten"* ifadesi çıkartılmış, böylece laiklik kavramı *"din ve dünya (devlet) işlerinin birbirinden ayrılması"* boyutuna indirgenmişti. Aynı maddenin sonuna da kanunların yasaklamadığı ibadet ve ayinlerin serbestçe yapılacağına ilişkin bir bent eklenmişti.

Kurultay'da, yeniden İmam Hatip Okulları ile bir İlahiyat Fakültesi'nin açılması ve din öğretimine geçilmesi için ilke kararları da alınmıştı. İmamlık ve hatiplik görevini üstlenecek memurları yetiştirecek okullarla yüksek din bilginlerinin öğrenim görecekleri bir İlahiyat Fakültesi'nin açılması Tevhidi Tedrisat (Öğretimin Birleştirilmesi) yasasına aykırı olmayan girişimlerdi. Ancak bunlar için sayı önemliydi. Din öğretimine gelince onun için aynı şeyi söylemek olanağı yoktu. Burada sorun, laik öğretimle din öğretimini bağdaştırmak, programları buna göre düzenlemek noktasında düğümleniyordu.

Sonuç olarak, 1947 Kurultayı'nda program ve tüzükte yapılan değişikliklerle partiye daha ılımlı bir kimlik kazandırılmak istenmişti. Kurultay kararları doğrultusunda da 1949'da iki İmam-Hatip Kursu ile Ankara İlahiyet Fakültesi açılmış ve ilkokulların son iki sınıfında seçime bağlı din öğretimine geçilmişti.

Muhalefet Yılları ve Ortak Hükümetler Dönemi

CHP'nin yeni bir kimlik belirlediği 1947'den *Orta'nın Solu* sloganının benimsendiği 1965'lere kadar geçen dönem aslında üç evre içerir. Parti iktidarın sürdüğü 1950'ye kadarki ilk evre, muhalefet yılları olan 1950-1960 evresi ve 27 Mayıs 1960 Devrimi'ni izleyen Danışma Meclisi'ndeki etkinlik ile iktidar ortaklıkları.

CHP, yargıç güvencesinde gizli oy, açık sıralamaya dayalı yeni bir seçim yasası hazırlayarak girdiği 14 Mayıs 1950 seçimlerinde iktidarı yitirmişti. %53.59 oranında oy alan Demokrat Parti, 408 milletvekili çıkararak iktidara gelirken, CHP % 39.98 oranındaki 69 milletvekili ile ana muhalefet olmuştu. 1948'de kurulan Millet Partisi bir milletvekili çıkarmış, ayrıca 9 bağımsız milletvekili seçilmişti.

DP, bir bütün oluşturan devrimden *"millete mal olmuş devrimleri koruma"* düşüncesiyle iktidara geldiğinde ilk girişimi Ezan'ın Türkçe okunması zorunluluğunu kaldırarak Arapça Ezan'a dönüşü sağlamak olmuştu. Görüş ayrılıkları giderek partilerarası ilişkileri bir bunalıma sürüklemişti. Karşısında güçlü bir muhalefet istemeyen DP, CHP'yi sindirmeye, kendisinden kopanların kurduğu ve daha sağ, muhafazakar bir programla ortaya çıkan Millet Partisi'ni de etkisiz hale getirmeye yönelmişti. İlk aşamada *"faşist bir düşüncenin ürünü"* olarak suçladıkları Halkevleri ve Halkodaları bir özel yasayla kapatılmıştı (8 Ağustos 1951). Arkasından CHP'nin devlet hazinesinden aldığı paralarla haksız mal edindiği öne sürülerek, 15 Aralık 1953 gün ve 6195 sayılı yasa ile partinin taşınır taşınmaz mallarına el konulmuştu. Yalnız parti binası olarak kullanılan yerlerdeki taşınabilir eşyalardan parti çalışmaları için gerekli oldukları Maliye Bakanlığı'nca kabul edilecek olanlar CHP'ye bırakılmıştı. Millet Partsi'ne gelince, din / laiklik sorununda parti içersinde baş gösteren ayrılık sonucunda açılan soruşturma üzerine (Temmuz 1953) önce partinin bütün birimleri geçici olarak kapatılmış ve Ankara Sulh Ceza Mahkemesi'nin 21 Haziran 1954 sayılı kararı ile de bu kapatma kesinlik kazanmıştı. Böylece çok partili sisteme geçişten sonra yargı ile kapatılan ilk parti Millet Partisi olmuştu.

1954 seçimlerini daha büyük çoğunlukla kazanan DP, partilerarası ilişkileri kendi anlayışına göre düzenlemek isteğinden hemen her kesimi ilgilendiren yeni kısıtlayıcı önlemler almaya yönelmişti. Bu arada kendisine karşıt partilere oy verenleri de cezalandırmaya başlamıştı. Bu amaçla CHP'ye oy veren Malatya ikiye ayrılarak Adıyaman adıyla yeni bir il oluşturulmuştu. Millet Partisi'nin yerine kurulan *Cumhuriyetçi Millet Partisi*'ne oy veren Kırşehir ise ilçe yapılarak il merkezi Nevşehir'e taşınmıştı.

Bu gözdağı verir girişimlerine karşın DP, ortaya çıkan Kıbrıs sorunu nedeniyle patlak veren ve *6/7 Eylül Olayları* olarak anılan iç kargaşayı ve kendi içinde yeni bir bölünmeyi önleyememişti. Haklarında dava açılan basın mensuplarına iddialarına ispat hakkının tanınmasından yana olan bazı DP milletvekillerinin istekleri parti içinde anlaşmazlığa yol açmıştı. Sonunda DP'den kopanlar 20 Kasım 1955'de *Hürriyet Partisi*'ni kurmuşlardı. Arkasından DP Meclis Grubu hükümete karşı ayaklanmıştı. Bu ortam içinde 27 Ekim 1957'de seçimlere gidilmişti. CHP, yayımladığı dildiride Hürriyet Andı'na uygun olarak iktidara geldiğinde ne gibi değişiklikler yapacağını açıklamıştı. Buna göre:

- Mahkemelerin bağımsızlığı ve yargıç güvencesi sağlanacak, bir Yüksek Hakimler Şurası kurulacaktı.
- Seçimlerde orantılı (nisbi) sistem uygulanacaktı.
- Söz, basın ve toplantı özgürlüğü sağlanacaktı. İspat hakkı tanınacaktı.
- Parlamenter sistem iki Meclisli olacak, ikinci bir Meclis oluşturulacaktı.
- Anayasa Mahkemesi kurulacaktı.
- İşçilere grev ve toplu sözleşme hakkı verilecek, memurlara mesleki örgüt ve sendika kurma hakkı tanınacaktı.

DP seçimlerde umduğunu bulamamıştı. Milletvekili sayısı 503'ten 423'e düşerken, CHP 178 milletvekili çıkarmış ve muhalefet milletvekillerinin sayısı 190'ı bulmuştu. Güç birliği yapamayan karşıt partiler sonunda birleşerek güçlerini arttırmaya yönelmişlerdi. Türkiye Köylü Partisi ile Cumhuriyetçi Millet Partisi, *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi* adıyla birleşmişlerdi (16 Ekim

1958). Hürriyet Partisi de CHP'ye katılmıştı (24 Kasım 1958).

Bu birleşme nedeniyle tüzüğünde ve örgütünde değişiklik yapmak gereğini duyan CHP, 12 Ocak 1959'da XIV. Kurultayını toplamıştı. 3 gün süren kurultayda partinin geleceği yönelik beklenti ve programı *İlk Hedefler Bildirisi* adı verilen bir bildiri ile ilan edilmişti. Seçim bildirisinde öngörülen ana konuları içeren bu bildiri başlıca şunları içermekte idi:

- TBMM dışında ikinci bir Meclis oluşturulacak.
- Bir Anayasa Mahkemesi kurulacak.
- Seçimlerde orantılı sistem (nisbi temsil) uygulanacak.
- Bir Yüksek Yargıçlar Kurulu kurulacak.
- Basın özgürlüğü anayasal güvenceye bağlanacak.
- Üniversite özerkliği eksiksiz olarak uygulanacak.
- Sosyal güvenlik ve sosyal adalet cihazları anayasal güvence altına alınacak.
- Bir Yüksek İktisat Şurası kurulacak.

Öngörülen bu değişiklik ve düzenlemelerin bir kısmının 27 Mayıs 1960 devriminden sonra yapılan Anayasa ile gerçekleştirilmesi, CHP'nin bu dönüşümündeki rolünü göstermektedir.

DP, 1957 seçimlerinden sonra yöneldiği daha baskıcı iç siyasaya karşın ekonomik sıkıntılara çare bulamadığı için yıpranırken son umut olarak vatandaşları *Vatan Cephesi* şemsiyesi altında toplamaya ve TBMM'de soruşturma komisyonları kurarak ana muhalefet partisi CHP'yi kapatmaya ya da etkisiz hale getirmeye çalışmıştı. Ne ki bütün bunlar yetersiz kalmış ve başlayan kardeş çatışmaları 27 Mayıs 1960 girişimleri ile önlenebilmişti.

Ak Devrim olarak da nitelendirilen 27 Mayıs sonrasında DP'nin kapatılması, CHP'yi yeniden etken duruma getirmişti. Oluşturulan Danışma Meclisi'nde CHP'liler ya da yandaşları ağırlıklı olarak yer almıştı. Özgürlükçü bir anlayışa dayandırılan, İkinci Meclis olarak Senato'ya yer veren ve Anayasa Mahkemesi ile devlet Planlama Teşkilatı gibi CHP bildirilerinde öngörülen kurumları içeren 1961 Anayasası işte böylece hazırlanabilmişti.

Yeni Anayasa'nın kabulünden sonra yapılan seçimlere CHP dışında kapatılan DP'nin yerine kurulan Adalet Partisi ile Yeni

Türkiye Partisi ile Cumhuriyetçi Millet Partisi de katılmışlardı. Seçimde hiçbir parti salt çoğunluğu sağlayacak sayıda milletvekili çıkaramamıştı. Orantılı sisteme (nisbi temsil) göre yapılan TBMM seçimlerinde CHP 173, AP 158, YTP 65 ve CKMP 54 milletvekilliği kazanmıştı. Çoğunluk sistemine göre yapılan Senato seçimlerinde ise AP üstünlük sağlamıştı. Onun 71 üyesine karşı CHP 36 senatörlük kazanmıştı. Bu nedenle de T.C. tarihinde ilk kez ortak hükümet (koalisyon) kurmak zorunluluğu doğmuştu. Böylece 1965 seçimlerine kadar sürecek üç ayrı koalisyon dönemi başlatılmıştı. CHP ile AP'nin kurduğu ilk kolisyonu, CHP Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ile bağımsızların da katıldığı dörtlü ortak hükümet izlemişti. Öteki partilerin ayrılması üzerine de CHP bağımsız milletvekilleri ile üçüncü koalisyonu oluşturmuştu.

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, yeni hükümeti kurmakla CHP Genel Başkanı Malatya Milletvekili İsmet İnönü'yü görevlendirmişti. Milli Şef'likten sonra ana muhalefet liderliğini yürüten İnönü'nün, daha önce 14 yıl süren Başbakanlık görevini üstlenmesi, kendisi ve Türk demokrasisi yönünden övgü ile karşılanması gereken bir davranıştı. İnönü, Parti Meclisi'nin muhalefette kalmayı yeğlemesine karşın, koalisyon hükümetlerinin vatandaşlar arasında kardeşliği temsil ettiğini ve birlikte hükümet olmanın yurttaşlar arasındaki gerilimi azaltıp zamanla ortadan kaldırılacağı inancında olduğunu söylemişti. Bu inançla da Ragıp Gümüşpala'nın başkanlığını yaptığı Adalet Partisi ile anlaşarak ilk ortak hükümeti kurmuştu. 27 Kasım 1961'de Meclis'te okuduğu hükümet programında kabine üyelerinin *"Atatürk ıslahatının ilkeleri üzerinde kararlı"* olduklarını vurgulamıştı. Ortak hükümetin bir başka özelliği, bütün girişimlerini bir plana bağlaması yani 27 Mayıs yönetiminde gerçekleştirilen Devlet Planlama Teşkilatı'nın saptadığı esaslara dayanmayı kabul etmesiydi. (*Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri, II*, 15-29)

CHP- AP Koalisyonu ancak 7 ay sürmüştü. AP'nin hükümetten ayrılması üzerine İsmet İnönü öteki iki parti ile bağımsızların da desteklediklerı ikinci ortak hükümetini kurmuştu.

Hükümet programında partilerin görüş birliğine vardıkları ilke şöyle belirtilmişti: *"Türkiye'de rejim Atatürk devrimleri üzerine kurulmuş bir demokrasi idaresidir. Anayasamızda tarifi bulunan Atatürk milliyetçiliği ve laik devlet idaresi esastır."*

Böyle olmasına karşın bu ikinci koalisyon altı ay sürmüştü. Siyasal partilerin ayrılmaları üzerine İnönü, bağımsız milletvekillerinin katıldığı Üçüncü Koalisyon Hükümeti'ni kurmuştu (25. XII. 1963). Beklenenin aksine bu hükümet 14 ay işbaşında kalmıştı. Hükümete güvenoyu niteliğinde olan bütçenin genel kurulda reddedilmesi üzerine (13 Şubat 1965) Başbakan İnönü istifasını vermişti. Dolayısıyla CHP önderliğindeki koalisyonlar dönemi de sona ermişti. Onun yerine, S. Hayri Ürgüplü'nün başkanlığındaki Dördüncü Koalisyon Hükümeti kurulmuştu. Ama 1965 yılı dolmadan Süleyman Demirel ilk kez Başbakanlık görevini üstlenmişti.

Öte yandan hükümet değişiklikleri dışında CHP içinde de beliren çekişmeleri giderebilmek için 1964 Ekim'in de Kurultay'a gidilmişti. Üç gün süren bu XVII. Kurultay da merkez ilçelerinde merkez örgütleri kurulmasını, gençlik ve kadın kolları başkanlarının il ve ilçelerdeki yönetim kurullarına oy hakkı olmaksızın katılmalarını öngören tüzük değişiklikleri yapılmıştı. Ayrıca *İleri Türkiye Ülkümüz* adıyla bir bildiri yayımlanmıştı. Bunda CHP'nin sosyal adalet anlayışına sahip bir parti olduğu vurgulanarak bu anlayışın *"özel sermayeyi, teşebbüs hürriyetini ve mülkiyet hakkını reddeden akımlara karşı, toplumun en etkili koruma aracı"* olduğu belirtilmişti. Bu doğrultuda partinin ilkesinin başına da bir demokratik nitelemesi getirilerek CHP devletçiliğinin *"tekelci ve özel teşebbüsü sınırlayıcı değil özel teşebbüse öncülük ve önderlik edici, özel teşebbüsün yatırımlarını tamamlayıcı demokratik devletçilik anlayışına dayandığı"* belirtilmişti. Bütün bu yaklaşımlar, partinin bir süre sonra slogan olarak benimseneceği Orta'nın Solu siyasetinin işaretleri niteliğindeydi.

CHP Ortanın Solu'nda

Ortak hükümetteki sıkıntılar dışında CHP içinde de yapılması gereken reformlardan yana olanlar ve olmayanlar diye bir ikilik de belirmeye başlamıştı. Parti Meclisi, daha hükümetin çekilmesinden önce 9 Şubat 1965'te yayımladığı bildiride bu görüş ayrılıklarının partiyi merkezin soluna doğru yönelttiği belirtilerek şöyle denilmişti:

"Bu partinin bir bacağı solda, öteki sağda aşırı merkeziyetçilikten kurtulup radikal sosyalist, daha doğrusu sosyal demokrat bir parti hüviyetine girebilmek için çaba göstermesidir. Aşırı sola ve sağa oranla ortacı görünmekle birlikte, parti uygulamada merkezin soluna doğru gidiyor."

Bildiri, CHP'nin kendisine göre merkeziyetçi parti olan Adalet Partisi (AP) ile solu temsil eden Türkiye İşçi Partisi (TİP) arasında bir yer seçtiğini göstermekteydi. Aynı zamanda bu sola kayışın yakın bir gelecekte partiye sosyal demokrat bir nitelik kazandıracağına da işaret ediyordu. Aslında 1930'lardan başlayarak zaman zaman sınırları değiştirilse de devletçilik ilkesini uygulamakta olan CHP, sol eğilimli bir parti idi. Ancak şimdi Ortanın Solu gibi yeni bir tanımlama ile yenilikçi atılımlara girmek istediğini açıklıyordu.

Bu değişim parti dışındaki sağcı çevrelerden gelen eleştirilere ve *"Ortanın Solu Moskova Yolu!"* gibi suçlamalar yol açmıştı. Parti içinde de bu yeni slogana karşı çıkanlar olmuştu. Bu durumda İnönü, Ortanın Solu'nun ne olduğunu açıklamak gereğini duymuştu. 25 Temmuz 1965'teki konuşmasında şunları söylemişti:

"CHP, bünyesi itibariyle devletçi bir partidir ve bu sıfatla elbette ortanın solunda bir anlayıştadır. 1923'teki harap ülkede devletçilik nasıl tek, eşi ve yardımcısı olmayan bir kalkınma çaresi idiyse, bugün de ekonomik hayatımızın temel bir unsurudur." Onu izleyen günlerde de *"Çağdaş uygarlığın üstüne çıkmak ancak devletçilikle mümkündür"* diye eklemişti. Dahası Trabzon'daki konuşmasında *"Devletin ve 1961 Anayasası'nın da solda olduğunu"* öne sürmüştü. Ortanın soluna yönelme ve bunu komuoyuna açıklamada Genel Başkan İnönü'ye yardım edenlerin başında ise ilk koalisyondan başlayarak Çalışma Bakanlığı'nı üstlenmiş olan Bülent Ecevit yer almıştı.

Bu ortamda 10 Ekim'de yapılacak milletvekili seçimleri için yayımlanan bildiride ortanın solu anlayışına uygun vaatlerde bulunulmuştu:

- Az kazanandan az, çok kazanandan çok vergi alınacaktı.
- Sratejik madenlerle miktar ve çeşit itibariyle tekel niteliğindeki madenler ve maden kömürü devlet eliyle işletilecekti.
- Yeraltı madenlerinin sömürülmesi ve israf edilmesi önlenecekti.
- Sanayileşmede devlet ile özel girişimin yanyana ve birbirini tamamlar biçimde çalışmaları sağlanacaktı.
- Devletin ve devlet sermayesine dayalı kuruluşların petrol aramalarını ve işletmelerini sınırlayan hükümler değiştirilecekti.

Bu yönelişe ve vaatlere karşın 10 Ekim 1965 seçimlerini %52.9 oy oranıyla 240 milletvekili çıkaran AP kazanmıştı. CHP %28.7 oy almış ve 134 milletvekili çıkarmıştı. Bu sonuçlar 27 Mayıs devriminin sağladığı ortam içim bir dönüm noktası demekti. Bundan böyle merkez sağ ya da sağ parti iktidarları ve onların oluşturdukları Milli Cephe hükümetleri dönemi başlayacaktı. Sağda Süleyman Demirel liderliği üstlenirken, CHP içinde Bülent Ecevit önce Genel Sekreterliğe oradan da Parti Başkanlığına yükselecekti. Aynı zamanda CHP, demokrat sola doğ-

ru yol alırken yeni bölünmelere uğrayacak, *Güven Partisi* ve *Cumhuriyetçi Parti* adlarıyla iki yeni parti kurulacaktı.

Parti içinde ortanın soluna karşı olanlar onu savunan ve partinin bir dönemeç noktasında olduğunu, devrimcilikten vazgeçemeyeceğini söyleyen Ecevit'i suçlarken 18 Ekim 1966'da XVIII. Kurultay toplanmıştı. İnönü açış konuşmasında CHP'nin sosyalist olmadığını ve olmayacağını belirtmek gereği duymuştu. Oldukça tartışmalı geçen toplantılardan sonra yayımlanan bildiride *"CHP'nin Ortanın Solu'nda bir parti olduğu"* açıklanmıştı. Böylece İnönü'nün anlatımıyla belki de ağızdan dalgınlıkla çıkmış bir niteleme gibi görünen ortanın solu kavramı partice kabul edilmişti. Kurultay'da oluşturulan Parti Meclisi'nde de bu anlayıştan olanlar çoğunluk kazanmıştı. İnönü'ye Genel Sekreterlik'ten başka görev kabul etmeyeceğini söyleyen Ecevit de çok geçmeden Turhan Feyzioğlu'nun öncülük ettiği bir grubun partiden kopmasına neden olmuştu. CHP'den ayrılanlar 1967 Mayıs'ında *Güven Partisi*'ni kurmuşlardı.

Ortanın Solu'ndaki CHP seçimlere *"Toprak işleyenin su kullananın!"* gibi emekçi halka yönelik vaatler ve sürekli devrimcilik gibi bir anlayışla girmiş ama AP karşısında üstünlük sağlayamamıştı. Parti içinde kimi anlaşmazlıklar da sürerken 12 Mart 1971 Muhtırası siyasal yaşamda olduğu kadar CHP içinde de değişikliklere yol açmıştı. Süleyman Demirel'in çekilmesi üzerine CHP'den istifa ettirilerek başbakanlığa getirilen Nihat Erim hükümetine üye verme konusu İnönü ile Bülent Ecevit arasında görüş ayrılığı doğurmuştu. Merkez Yönetim Kurulu'nda hükümete katılmama yolunda karar çıkartan Ecevit, Genel Başkan İnönü'ye isteğini kabul ettiremeyince Genel Sekreterlik'ten istifa etmişti (21 Mart 1971). Ancak Parti Meclisi'nin çoğunluğu Ecevit'ten yana olduğu için parti yönetiminde güçlükler de başlamıştı. Bu nedenle anlaşmazlığı çözecek bir Olağanüstü Kurultay toplanması zorunlu görülmüştü.

6 Mayıs 1972'de toplanan Beşinci Olağanüstü Kurultay, bir İnönü ve Kemal Satır grubu ile Ecevit ve ondan yana olanların

çekişmesi biçiminde geçmişti. Açış konuşmasında Parti Meclisi ile anlaşmazlığın çok ciddi olduğunu belirten İnönü, *"anlaşmazlık, hem benim hem Bülent'in birlikte görev almalarıyla çözülemez"* diyerek ikisinden birinin tam yetkiyle işbaşına getirilmesini istemişti. Ecevit ise görüşünü şöyle özetlemişti: *"Verecegimiz karar şudur: Demokratik bir partinin kanunlara saygılı özgür üyeleri mi olacağız, yoksa kapı kulları mı olacağız?"*

Sonuçta 7 Mayıs günkü oturumda Parti Meclisi'ne 507'ye karşı 709 oyla güvenoyu verilmesi Kurultay'ın Ecevit'i yeğlediğinin kanıtı olmuştu. Bu durum karşısında İnönü, ertesi günü CHP Merkez Yönetim Kurulu Başkanlığına gönderdiği çok kısa bir mektupta CHP Genel Başkanlığından çekildiğini bildirmişti. Bir süre sonra CHP üyeliğinden de istifa eden İnönü, eski bir Cumhurbaşkanı olarak Cumhuriyet Senatosu'na katılmıştı. Ecevit'in Kurultay'da üstünlük sağlaması üzerine partiden ayrılan Kemal Satır ve arkadaşları ise *Cumhuriyetçi Parti*'yi kurmuşlardı. Bu oluşum, çok partili döneme geçişten sonra CHP'nin üçüncü bölünmesi olmuştu.

Ortanın Solu'ndan Demokrat Sol'a

İsmet İnönü'nün istifası üzerine Ecevit, 14 Mayıs 1972'de toplanan kurultayda CHP Genel Başkanlığına seçilmiş, parti lideri olarak ilk sınavını milletvekili seçimlerinde vermişti. CHP 1946'dan bu yana ilk kez 14 Ekim 1973'te yapılan seçimlerde üstünlük sağlayarak 185 milletvekili çıkarmıştı. AP 149 milletvekilliği ile 3. konuma geçmişti. Böylece hiçbir salt çoğunluğu sağlayamadığından yeni bir koalisyon hükümetleri dönemi başlamıştı. Üç ay süren partiler arası görüşmeler sonunda Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk Ecevit'i başbakanlığa atamıştı. Sonunda CHP ile Necmettin Erbakan'ın başbakanlığındaki Milli Selamet Partisi ile ortak bir hükümet kurulmuştu. Koalisyonun oluşmasında CHP'den Maliye Bakanlığı'nı üstlenen Deniz Baykal'ın, MSP'den de İçişleri Bakanlığı'na getirilen Oğuzhan Asiltürk'ün büyük çabaları görülmüştü. 1 Şubat 1974'te Meclis'e sunulan hükümet programında, iki partinin sosyal ve ekonomik konularda aralarında büyük görüş farkı bulunmasına karşın, üzerinde birleştirdikleri noktaların *"Türk toplumu için yeni ve mutlu bir dönem başlatabilecek değerde"* olduğu öne sürülmüştü. CHP-MSP koalisyonu öncelikle *"en geniş anlamda demokratik özgürlükleri yaygın sosyal adaletle ve hızla ekonomik kalkınmayla birarda gerçekleştirmeye"* çalışacaktı.

Fakat çok geçmeden ortaklar arasında sürtüşmeler başlamıştı. Özellikle Kıbrıs'taki Rum darbesi üzerine girişilen 15 Temmuz 1974 Barış Harekatı ve onu izleyen iç ve dış siyasetteki gelişmeler anlaşmazlığı büyük boyutlara vardırmıştı. Bu nedenle

de Ecevit 7,5 ay süren ortaklığa son vererek 18 Eylül 1974'de hükümetinin istifasını vermişti. Ecevit Hükümeti'nin istifası, laiklik karşıtı bir anlayışa sahip MSP ile ortak iktidar olmanın *"tarihi bir yanılgı"* olacağı yolundaki eleştirileri haklı çıkarmıştı.

Koalisyonun bozulması parti içinde tartışmalar doğurmuştu. Bunlar daha çok Demokratik Sol'un ne olup olmadığı üzerinde yoğunlaşmıştı. Demokratik Sol düşünce konusu ilk kez 20-22 Kasım 1970'de İstanbul'da düzenlenen bir toplantıda ele alınmıştı. İkinci Demokratik Sol Düşünce Forumu ise koalisyonun bozulmasından sonra 27-30 Ekim 1974'te Ankara'da yapılmıştı. Arkasından 14 Aralık 1974'de toplanan XXII. Kurultay'da aynı sorun enine boyuna tartışılmıştı. Kavramın parti örgütüne ve kamuoyuna anlatılabilmesi için de 1976 başında üçüncü bir forum daha düzenlenmişti.

Bütün bu gelişmelerin sonunda 1976 Kasım'ındaki XXIII. Kurultay'da Demokratik Sol bütün ayrıntıları ile 27-30 Kasım günlerinde toplanan kurultayda kabul edilen programın başında *"Cumhuriyet Halk Partisi Demokratik Sol Bir Siyasal Partidir"* açıklaması konulmuştu. Ayrıca, CHP'nin Demokratik Sol tutumunun, *"bu amacın ve inancın gereği olarak Özgürlük, Eşitlik, Dayanışma, Emeğin Üstünlüğü, Gelişmenin Bütünlüğü, Halkın Kendini Yönetmesi"* kurallarına dayandığı vurgulanmıştı. Öte yandan partinin *Altı Ok*'la simgelenen ilkelere bağlı olduğu belirtilirken bunlara da yeni ve geniş tanımlamalar getirilmişti. Demokratik Sol düzende, ekonomi ve toplumsal yapının, insanın, doğanın ve devletin ele alındığı 1976 programı, CHP'nin en ayrıntılı ve kapsamlı programı olmuştu.

Yeni bir program ve kadro ile 5 Haziran 1977 seçimlerine giren CHP, 213 milletvekilliği ile yine birinci parti olurken salt çoğunluğa ulaşamamıştı. Yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Bülent Ecevit partiler arası bir uzlaşma sağlanamayınca bir azınlık hükümeti kurma yoluna gitmişti. 28 Haziran'da hükümet programını TBMM'de okuyan Ecevit, geride kalan 2,5 yıl içinde Milliyetçi Cephe hükümetlerinin ağırlaştırdığı sorunları çöz-

meye çalışacaklarını belirtmişti. Fakat güvenoyu alamamıştı. Bu yüzden bir ay sonra yerini Süleyman Demirel başkanlığındaki AP, MSP ve MHP'den oluşan yeni bir Milliyetçi Cephe hükümetine bırakmak zorunda kalmıştı.

Ama o seçim dönemi bitmeden 1978 başında CHP yeniden hükümet kurma olanağına kavuşmuştu. Başbakanlığa atanan Ecevit, TBMM'de salt çoğunluğa ulaşabilmek için bu kez 11 bağımsız milletvekili ile anlaşmış ve onlarla ortak bir hükümet oluşturmuştu. Üye sayısı 35'i bulan kabinede üç Başbakan yardımcılığı kurulmuştu. 5 Ocak'ta okunan hükümet programı Demokratik Sol anlayışı yansıtan bir metin olarak hazırlanmıştı. Bunda, ülkenin son zamanlarda sürüklendiği ortamda Atatürk'ün emaneti olan Türkiye Cumhuriyeti'ni, hür ve demokratik, totaliter bir baskı ve terör rejimi kurmaya yönelen her çeşit Anayasa dışı faaliyetlere karşı koyup, anayasal düzeni ve hukuk devleti kurallarını egemen kılmaya çalışacağı belirtilmişti. (Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri, II, 437-478)

CHP Bağımsızlar Koalisyonu ancak 1979 Aralık'ına kadar sürebilmişti. Hükümet içinde başgösteren uyuşmazlıklar, ekonomik sıkıntıların giderek artması ve 14 Ekim 1979'da beş milletvekilliği için yapılan araseçimi partisinin kaybetmesi karşısında Bülent Ecevit hükümetten çekilmeye karar vermişti.

Partinin Kapatılması ve Sosyal Demokrasi'ye Dayalı Yeni CHP

CHP-Bağımsızlar Koalisyonu'nun dağılmasından sonra iktidara Üçüncü Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminde ekonomik ve sosyal sıkıntılar artar ve içte terör hareketleri güçlenirken boşalan Cumhurbaşkanlığı seçiminin düğümlenmesi, 12 Eylül 1980 darbesine yol açmıştı. Atatürk ilkelerine dönüş vaadiyle yönetime el koyanlar, her türlü siyasal ve kültürel etkinlikleri dondurmuşlar, kısa bir süre sonra da *Atatürk kurumları* diye tanınan kuruluşları kapatmaya yönelmişlerdir. Bu arada önce CHP'nin Atatürk'ün vasiyeti uyarınca İş Bankası'ndaki payının yıllık geliri Türk Tarih ve Dil Kurumları arasında paylaştırılması görevi elinden alınmıştı. 16 Ekim 1981'de de tüm partilerle birlikte CHP'nin de kapatıldığı açıklanmıştı. Ayrıca partilerin üst yöneticileri siyasal haklardan yoksun bırakılmışlardı.

CHPiçin *fetret devri* denilebilecek bu kesinti 11 yıl sürmüştü. 1983'te yeni parti kurma olanağı tanındığı siyasal haklara sahip olan CHP'liler, *Halkçı Parti* ile *Sosyal Demokrat Parti* (SODEP) diye iki partiye bölünmüşlerdi. Bir süre sonra (24 Kasım 1985), Bülent Ecevit'in desteğiyle *Demokratik Sol Parti* kurulunca da üçe çıkmış, ancak kamuoyundan da gelen baskıların da etkisiyle Halkçı Parti ile SODEP, *Sosyal Demokrat Halkçı Parti* adıyla birleşmişti. 12 Eylül döneminde kapatılan partilerin yeniden kurulmasına olanak verilmesinden sonra ise, 9 Eylül 1992'de Cumhuriyet Halk Partisi'ni yeniden oluşturma olanağı bulunmuştu. Yeniden doğuş niteliğindeki bu gelişme üzerine SHP de CHP'ye katılmayı yeğlemişti.

9-10 Eylül 1995'teki 27. Kurultay'da kabul edilen tüzüğe göre

CHP programdaki anlamlarıyla, *" 6 ilke'ye bağlı olmanın yanında, evrensel sosyal demokrasinin özgürlük, eşitlik, dayanışma, barış, emeğin yüceliği, hukukun üstünlüğü, dengeli kalkınma, gönenç (refah), doğanın ve çevrenin korunması, çoğulcu ve katılımcı demokrasi değerlerine ve insan haklerına dayanan, çağdaş, demokratik sol bir kuruluş"* olarak Türk siyasal yaşamındaki yerini almış olup yeniden yapılanma çabalarını sürdürmektedir.

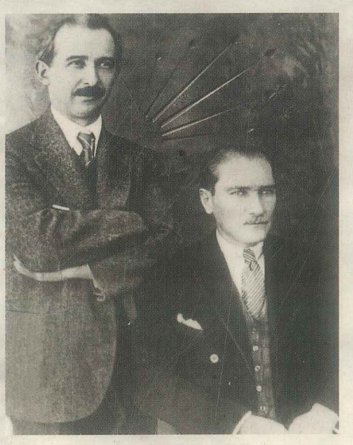

TÜSES YAYINLARI